

7. 20  
საქართველოს ეროს მიხარობა

# საფრანგეთს და ინგლისთან

წიგნი პირველი

ზ. ჭ.

მესამე გამოცემა

ხელოსნის ვარლამ ტყეშელაშვილის მიერ

ტფილისი

სტამბა „განათლება“ დ. ლ. პიტნავასი.

1916 წ.



საქართველოს ეროს მიმართვა

# საფრანგეთს და ინგლისთან

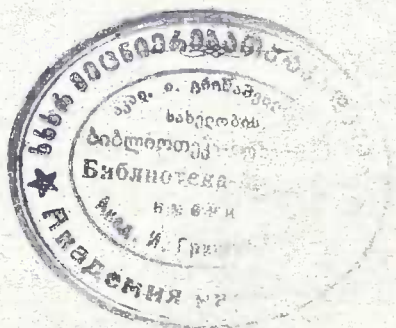
წიგნი პირველი

ზ. ჟ.

31224

მესამე გამოცემა

ხელოსნის ვარლამ ტყეშელაშვილის მიერ



ტფილისი

სტამბა „განათლება“ დ. ლ. პიტნავასი.

1916 წ.



საქართველო ეკრძვისათვის ადრიდგანვე შეიქმნა ცნობილი და გაგებული, მაგრამ ჩვენდა საუბედუროდ ეკრძვის სასკელმწიფონი საქართველოზედ თვისის გავლენით-ვი ვერ მოქმედებდენენ, რადგანაც მათ საშორე უშლიდათ. საქართველოს გაცნობა ეკრძვიელთათვის თითქმის IX საუგუნიდგან იწყება. დაკით აღმაშენებლის დროს ხომ საქართველოში მთელი გუნდი მოვიდა ეკრძვის მოგზაურების და კათოლიკეთ-სამღვდელოებისა. ერის კაცთ შორის, XII საუგუნეში, მოვიდა მარკო პოლო. რუსუდან დედოფლის დროს იმართება სმირი შიწერ-მოწერა რომის პაპთან, პაპი საქართველოში გზავნის მის წავლელ მღვდლებს, რომლებიც მოვიდნენ საქართველოში და თბილისში დასახლდნენ, ამათ შეისწავლეს ქათრული ენა და მალე რომში ერთგული მოხსენების გზავნაც დაიწვეს. საქართველოს კარნობა ისე წავიდა წინ მაშინდელს ეკრძვის კათოლიკეთ სასკელმწიფოებში რომ, რომის პაპის გრიგორის IX თანხმობით საქართველოში მოვიდნენ თორმეტნი მოძღვარნი ლათინთა, რომელნიც რუსუდან დედოფალმა დიდის პატივით მიიღო 1239 წ. რუსუდანის შემდეგ, იმავე საუგუნის გასულს, 1290 წლებში პაპის ნიკოლოზ IV დროს, საქართველოში მოვიდა მთელი დასი მოძღვართა და 1329 წ. თფილისში კათოლიკის ეპისკოპოსის კათედრაც დააარსდა. იმავე დროს გააკეთეს უცხო ქვეყნის მოგზაურთათვის თავ-შესაფარი ბინა.

მოკლად აზიას ქალაქებში თფილისი ცნობილი იქმნა, რომ მასში არსებობს კათოლიკეთ ეპისკოპოსის კათედრა და განკებს მათ წეს-რიგის ეპისკოპოსი, რადგანაც საქართველოში კათოლიკების რიცხვი ძველადგანვე სწინდა. იმავე დროს

დაარსდა თბილისში კათოლიკეთ სასწავლებელი, სადაც ლათინთ მოძღვარნი ქართველთ შვილებს ლათინურ ენას გარდა სსკადა სსკა მეტნიერებასაც ასწავლიდნენ. სკოლაში კათოლიკებს გარდა სსკა საწმინოების მექონ ყმაწვილებიც დადიოდნენ. იმავე დროს გაკრწელდა ჭრილობის, ანუ ჟანა-ეჭიმობის ცოდნა, ბევრი კიდევ სსკა საგნები იქმნა 1280-1340 წლებში დაარსებული თბილისი მარტო მათნ არ იქმნა ცნობილი, ეს ცნობილ იყო თვით XI საუკუნეში, როცა საქართველო არაბებს ეკავათ და მათ თბილისში ვარსკვლავთ-მრიცხველობის აბსერვატორიაც დაარსეს, რომელიც აზიის ყველა ქალაქების აბსერვატორიებსედე განთქმული იყო, ამას ხომ შლოსერიც ესება, მხოლოდ თბილისსკი ცოტა განსხვავებით მოიხსენებს. ბაღდადის მსწავლელებშიაც ერთ დროს დიდი ადგილზე ეკავათ ქართველთ, რაის მოსახლეთაც სთარგმნეს ზამახშარი და მთელი რიგი ვარსკვლავთ მრიცხველობის მწერლობისა, სწორეთ ეს მწერლობა ჩაითვლება იმის ნიადაგად და საფუძვლად, რომ XVII საუკუ. კვლავ აღორძინდა ქართველებში ვარსკვლავთ-მრიცხველობის მწერლობა და მრავალთა სთარგმნეს ასლად სპარსულის ენადამ ქართულს ენაზედ, მაგალითებრ: ცის-ქმნულება, აი ათი, ვარსკვლავთ მრიცხვა და სსკა წიგნები.

ინგლიზელნი, ფრანგულნი, ნემეცნი და პოლოსელნი საქართველოს ბერძნულის ძველის წიგნების ცნობებითაც იცნობდენ. ბერძნების ძველი ისტორიული, გეოგრაფიული, ეტნოგრაფიული აღწერანი ძველადვე იქმნენ სსკა-და-სსკა ენებზედ გადათარგმნილნი, ხამეტურ-მოგზაურობანი, და მამასადამე ამას ეტყვიც არ უნდა, რომ ამ წიგნებიდამ ქართველთ ცნობანი-გი არა ქმონდეთ ეკრობიელებს. ეტვი არ უნდა, რომ ინგლიზმა თუ თაგის დროს გაიცნო ურუმია, ლამფუ, მთელი აისორთა ტომი და მათში მეტადინეობაც დაიწეს, რომ მათ ქართველნიც არ სცნობიერთ, საქართველოს მდებარობა და საზღვრები არა სცნობიერთ. ინგლიზი და საფრანგეთი საქართველოს და ქართველს ხალხს კოსტანტინეპოლის მხრითაც იცნობდნენ, რა-

დგანს კონსტანტინეზოლი ძველათვე იყო ქართველებით სავსე, XIV საუკ. იქ საქართველოს ვაჭართ ქარვასლაც არსებობდა, და ისიც ხომ ცხადია, რომ ფრანგურებმა და ინგლისელთ ძველადვე იწეეს კონსტანტინეზოლში შემოსვლა და ვაჭრობა, კონსტანტინეზოლიდან შემოდოდნენ შავი ზღვის ნაპირა მდებარე ქალაქებში, აქა ვაჭრობდნენ და ნავაჭრი საქონელი ანკლიაში და საფრანგეთში მიჰქონდათ. XVIII საუკ. ბოლოს, გერმანიაში, ავსტრიაში და შვეიცარიაშიაც იწეეს მატყელის გატანა. საშუალო საუკუნეებშიაც უცხოეთიდან ძირეულ ბევრნი მოგზაურნი მოდიოდნენ საქართველოში, მრავალ მათგანნი მოგზაურობდენ მთელს აზიის ხალხში და დაწვრილებით სწერდნენ საქართველოდამ ვინ იტის სადამდე, მთელს ჩინეთს, ინდოეთს და სხვა ადგილებსაც, ასეთს მწერალთა და მოგზაურთა ყოველთვის თბილისში უხდებოდათ დარჩენდა და დროებით ცხოვრება, მთელმა ევროპის მოგზაურებმა იცოდნენ, რომ თბილისში არსებობდა ევროპის მსწავლულთ და მოგზაურთ თავ-შესაფერი სახლი, რომელსაც ქართველთ მეფეებიც მფარველობდნენ.

მე XVII საუკუნის დასაწყისი არის ქართველთა შავი დღეების დასაწყისი. ეს საუკუნე ხანა არის იმისი, როცა რს. მალ სზარსეთს საქართველო მიიჩინად უნდა მოესპოთ, მაგრამ ესენი თავიანთ ბარბაროსულს პოლიტიკას ვერ მისწვდნენ, რადგანაც ქართველთაც გაასილეს თავლები და იწეეს მედგრად ბრძოლა. მტრების საქმე იმითი დაბოლავდა, რომ სსენებულ საუკუნის 50 წლის განმავლობაში სზარსებმა საქართველოდგან 200,000 ზე მეტი ქართველი გადასახლეს სზარსეთში და რს. მალეებმა კიდევ ის მოახერხეს, რომ დასავლეთ საქართველო დაიჭირეს და საუკუნე ნასეკრის განმავლობაში ადგილობრივ მილიონზედ მეტი ქართველობა გაწევიტეს სჯულის გამო, გინც დარჩა ისინიც გაათათრეს, საქართველოს ასეთი უბედური მოვლენა გახდა იმის მიზეზათ, რომ რომმა მალე მიაჭცია ამ საქმეს ყურკანნი უურადლება, ქართველთა ენას და მწიგნო-

ბრძოლას ვატრონობა დაუწყო ისე, როგორც შეეძლოთ და ამისათვის მათ გარემოებატ ნებას აძლევდა და ხელს უწყობდა. იმავე საუკუნეში საქართველოში რამდენიმე მსწავლულ მოძღვარნიც ერთად მოვიდნენ, ესენი დამკვიდრდნენ თბილისში და იწყეს ქართველთა ვატრონობა და მფარველობა. 1620 წ. თბილისში დააფუძნეს სელ-ახლად კარგი სასაფხო სკოლა, ეს სკოლა დღევანდლამდინაც კი არსებობს თფილისში, კათოლიკეთ კვლავისიის გვერდით.

თვით ვატრებმა ჩინებულად შეისწავლეს ქართული ენა და მწიგნობრობა, ნამეტურ მსწავლულთა და ღვთის-მეტყველთა ვატრ ვაუღინმა, მარიო მაჯიომ, ნიკოლოზ ირბასმა, ალფონსმა, იოსებმა და სხვათა. ქართულ ენას გარდა ამთ გარგათ შეისწავლეს საქართველოს ისტორია, მის საშუალებით დასწერეს მთელი რიგი წერილების და მოხსენებანი საქართველოს შესახებ და გაგზავნეს რომში ქართული ენის მფარველ ვაჰს ურბანუს მეტყველთან. მათ მთელს ევროპის სახელმწიფოებში მოჭთენეს ქართველ ხალხის და საქართველოს ცნობები. მათგან გაგზავნილი ცნობები სშირად გასეთებშიაც იბეჭდებოდა ქართველთა და საქართველოს შესახებ, კატოიკანის ბიბლიოთეკა მათ გააკეს თავიანთის ბრძნულის ნაწერებით და მოხსენებებით, ნამეტურ ვატრ იოსებმა დასწერა ძრეულ ბეგრე წერილები საქართველოს ერის შესახებ, სარწმუნოების და მწიგნობრობის. მათ ქართული ენის დიდ-მფარველად გასადეს ვაჰს ურბანუს მეტყვე. ვაჰს თანავტრობამ იქამდის მიადწია, რომ დალე ეს ცხოიღნი მსწავლულ მღვთის-მეტყველ მამები ვაჰს ბრძანებით რომში იქმნენ მიწვეულნი რეკისა და თათბირისთვის ქართველთა შესახებ. საქართველოდამ წავიდნენ ნიკოლოზ ირბასი, მარიო მაჯიო, ამ მარიო მაჯიოს XVIII საუკუნეში, რომში მცხოვრები და ქართული წიგნების მბეჭდავი ვატრი გორელი ტულუკანთ დავითა-ბორჯიანს უწოდებს. მაჯი და ვაუღინი წარსდგნენ ვაჰს წინაშე და საქართველოს შესახებ ბრძნულის კილოთი შედგენილი მოხსენებთ

მიართვეს, ჰაჰმა მათი შოხსენება დიდის ჰატივით მიიღო, კეთილ მოღვაწე მღვთის მეტყველ მოძღვრებმა ჰაჰას რომში ქართული სტამბის დაარსება სთხოვეს, წიგნების ბეჭედა და მასთანვე ჰაჰას კოლეგიაში ქართული ენის შეტანა, რომ ჩვენთა მოძღვართა ქართული ენა აქვე შეისწავლონ და ისე წავიდნენ საქართველოში, თორემ იქ ენის შესწავლის საქმე მათ დიდს დაბრკოლებას აძლევსო.

ჰაჰმა ყველა თხოვნა შეიწყინარა, მის შეწყინარება მთელს საქრისტიანო ეკრძას სახელმწიფოებში ცნობილ იქმნა და 1629 წ. რომში, ჰაჰას ურბანუს მერვის ხარჯით პირველად დაარსდა ქართული სტამბა და წიგნების ბეჭედაც დაიწყო. 1636—1653 წლებად იქ დაიბეჭდა შედგენილი წიგნები: „ქართული ანბანი“ 1636 წ. 1000 ცალი. ეს ანბანი გამოცხანდა იქმნა საქართველოში და ზოგი რომში დატოვებულ. „საყოველ-ღღეო ლოცვანი“ დაიბეჭდა ქართველ კათოლიკეთათვის 1000 ცალი. 1653 „ქართულ-ლათინურ მცენარეთ ლექსიკონი“ შედგენილი ჰაულინისგან, 600 ცალი. 1650 წ. ეს ლექსიკონი დანიშნული იყო მათ მოძმე მოძღვართათვის, რადგანაც ისინი საქართველოში ექიმობასაც მისდევდნენ და წამლობათვის ბალახების სახლები-გი არ იცოდნენ. დაიბეჭდა კიდევ კრცელი ტომი ქართულ-ლათინურ თათრულ გრამმატიკისა, რომელიც მაშინ რომში ერთობ ძვირად დაჯდებადა, ეს დღესაც ერთობ ძვირად დაჯდება, რომ დაიბეჭდოს. ამ გამოცემების შესახებ ჰატრებმა მთელს ეკრძასში მოჭიფინეს ხმები: რომში ქართული სტამბა დაკარსეთო და ქართული წიგნების ბეჭედა დაიწყეთო. რომში ქართული სტამბის დაარსების საქმე ქართველებმა მეტად დიდს საქმედ უნდა ჩავთვალოდ. სახუმრო საქმე არ არის, ამას ენა იტყვის მხოლოდ ადვილად, თორემ საქმით ძნელია. წიგნების გამოცემის ცნობებს ხშირად სასულიერო გაზეთებშიაც სწერდნენ და ბეჭდავდნენ, მაგრამ ყველაზე საყურადღებოდ ის გახდა, რომ ჰაჰას ბრძანებით რომის უმაღლეს სასულიერო სასწავლებლის კოლეგიაში ქართული ენის



კათედრა დაასრულეს და ქართული ენის პროფესორებად დანიშნეს საქართველოში მეოფნი და ქართული ენისაკვე კარგად მცოდნენი ნიკოლოზ ირბასი, მარიამ მაჭიაო და ზაულინი.

ევროპაში პირველი მაგალითი იყო ქართული წიგნების ბეჭდა და მთარგმნელობა. საქართველოშიაღ მალე მოვიდა და მოვიდა ამბები: რომში პატრებს ქართული სტამბა დაუარსებიათ და წიგნების ბეჭდა დაუწყვიტათ, მაგრამ ჩვენდა საუბედუროდ, ამას აქ იმდენი პატივის მცემლები და თანამგონებნი არ აღმოუჩნდნენ, რამდენიც მოწინააღმდეგენი და მტერნი, ქართველობაში მტრობას და ზიზღს უფრო აყვია პირნი იხედნენ. ჩვენი აყვები მაშინ მეტად ფანატიკობდნენ, გაცურეს მოკვლევას ივიწყებდნენ, ფანატიზმით ქართველებში მტრობას სთესდნენ, ვიდრე კაცთ-მოყვარეობას და ქრისტიანობაზედ მტკიცედ დგომას. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ სომ არ დაჭკარგავდნენ ჩასკვარ საქართველოს. ასეთის ფანატიზმით უფრო ჭკვასები და გურულები იყვნენ ადბორკებულნი და მიტომაც სვდით პირველად მათ გათათრების ნაწყვეტი, გათათრებულს გარდა რამდენი ქართველი შეუერთდა სომხის საწმინტოებს და ისინი შემდეგ გარითაც გასამხდნენ, ამაზე ჩვენ არას ვიტყვიტ აქ. პატრების წინაშე ნამეტურ დიდის ფანატიზმით იჩინეს თავი გურულებმა, ამით მოტყუებით მოიწვიეს რომელიც გურიაში ექიმობის მცოდნე პატრები. თორმეტ მსწავლულ ექიმ-პატრები მოვიდნენ გურიაში და დასასლდნენ ოზურგეთში, მათ იქ განკეთეს მცირე ეკლესია, სკოლა, წამალხანა და სააკათმეოფო, სალსს ექიმობდნენ, გურისს ხალხის უმეტეს ნაწილში მათ დიდი პატივი დაიმსახურეს; ეს შეიშურა იმ დროის მიწიგნობარ მიტროპოლიტ იაკობ შემოქმედელ-დუმბაქემ, პატრებს დამე ყაჩაღები მიუტზაგნა, ექვსი პატრი ყაჩაღებმა დასოცეს უწყალთ და შეუბრალესათ, ექვსმა პატრამა ვი თავი გადიჩინეს დამალვით და გაქცევით. ამათ ეკლესიაც აკლესიანა იმავე იაკობ დუმბაქემ, ნიკოტები სულ თვითონ დასახკუთრა და ეკლესიის კედლებიც დაქცევინა, ამ ეკლესიის ადგილი და ნიშნები დღე-

ვანდლამდე უნდა იყოას ოზურგეთში დარჩენილი. იმ დროის გურულ სამეფოელთა შიკრებმა ასე გადუნადეს კეთილ მოძღვართ სამაგაერო. ესენი მასზედ ვერ ასეულდნენ თვალებს, რომ ნასკავრ გურია გათათრდა, მოალებს და სოჯებს ხმას არ სცემდნენ და კეთილ მოღვაწე საჭირო მსწავლეულ ექიმებს მისცვიდნენ და დასოცეს უღვთოთ, ამ შიკრების დასოცვის შესასებ თავის დროსვე გაიძართა რომის ჰაჰთან მიწერ-მოწერა, გამომეებაც მოსდა, დუმბაქემ თავი იძართლა, მაგრამ ამოდ. ამ საქციელმა დიდათ დააშინა რომის მოგზაურ-მოძღვარნი, მიტომ მათ სტამბოლში გაიკეთეს ბინა და ოსმალას სამოფლობელო საქართველოში, იქიდან უმზერდნენ საქართველოს შინაგანს და გარეგან არეულ საქმეებს.

ასე და ამ გარანდ ევროპის კათოლიკეთ მოძღვართ მეოხებით ქართული სტამბა შიკრეულად რომშია დაარსდა 1629 წელს, თითქმის ასი წლის შემდეგ მოიხარეს ქართველებმა საქართველოში სტამბის დაარსება და ვახტანგ მეფემ თბილისში დაარსა მხოლოდ 1709 წელს. ჰატივი და დიდება ქართველთ ჰატრების მოქმედებას და შრომას, რომ მათგან დაარსებულ სტამბის საქმე გახდა ვახტანგ მეფის და სხვათა ქართველთ მისაბაძვ მაგალითად და რომლის მიზაძეთაც დაარსეს თბილისში ქართული სტამბა. რომში დაარსებულ სტამბა გარგახანს არსებობდა და XVIII საუკუნეში ჩვენ იქ ქართული წიგნების მბეჭდავთ გორელს ჰატრს ტულუგაანთ დავითას ვსედავთ, რომელმაც იქ სტამბის მეოხებით რამდენიმე საჭირო ლოცვის წიგნებიც დაბეჭდა.

ქართული ენის შრომეოხრები ხშირად საუბრობდნენ მოწაფეებში საქართველოს შესასებ და მათ გარგად აცნობებდნენ ქართველთ მდგომარეობას და ისტორიას, გარდა ამისა, მათ ბეკრს მსწავლეულებთანაც ჰქონდათ საქართველოს შესასებ საუბარი, ხშირად თავიანთ სიტუეებს და სხვა-და-სხვა ისტორიულს ნაწერებს საქართველოს შესასებ ჟურნალ-გაზეთებშიაც ბეჭდავენ.

მათ დროს მეტად დიდი ყურადღება მიიქცია თვისკენ საქართველოს შესახებ ვატრმა დელეგატებმა, რომელმაც სპარსეთში წასვლა შესაძლებელი გადამსწავლეს ჩართველნი და მათი ტანჯვა წამეს, ეს სპარსეთში იყო, როცა შირაზში ქეთევან დედოფალი აწამეს, ამ პირმა გრძელი მოხსენება გაგზავნა რომში ვაზა ურბანუსას წინაშე. საქართველოს შესახებ დელეგატებმა მშვენივრად, პირნათლად და დიდის სიბრძნულით ასწერეს ქართველთა მდგომარეობას, ამ აღწერამ დიდი ყურადღება მიიპყრო რომის სასულიერო წოდებისაგან და ეს გახდა მიზეზად, რომ მის შემდეგ ლათინთ მოძღვრებმა არამც თუ საქართველოს დედ-ქალაქში გაიმავრეს ფეხი, არამედ ესენი მალე გაჩნდნენ გურიაში, სამეგრელოში და იქ მათი გაცნობაც დაიწყო. გაცნობის დროს გურიას და სამეგრელოს ასწერდნენ ხალხი. სხვათა შორის საქართველო ასწერა მამა ეოზებ ზამბინი, რომელმაც სამეგრელოში დაწყო 23 წელი, იქ შეისწავლა საქართველოს ისტორია, მეგრული, აფხაზური, სვანური და ქართული ენა. ამ ბერმა თავის აღწერას გარდა ბერის მოხსენებებიც სწერა და გზავნა რომში ვინაშე. შარდენი რომ საქართველოში მოვიდა, ამას პირველად სამეგრელოში მოუხდა მგზავრობა, ესეუ ბერი შარდენს პირველად ენგურის წყლის ნაპირას შესვდა და გაიცნო. ამ ბერმა შარდენს ბერის რამ ცნობები აუწია საქართველოს შესახებ, ნამეტურ მეგრელების, აფხაზების და სვანების. ამავე დროს სამეგრელოში სცხოვრებდა დიდათ მსწავლულად ცნობილ მოძღვარი ლამბერტი, ამანაც შეისწავლა ადგილობრივი ენის კილონი, ხალხთა ცხოვრების ცნობები და ისტორია. ამ პირმაც ბერის რამ ცნობები მისცა შარდენს, საქართველოში მოგზაურობის გეგმაც მან დაუსტა და გააცნო აუწია ყველაფერი მოგზაურობისთვის. ამათ დროსვე სამეგრელოში მთელ დასი სცხოვრებდა ლათინთ ვატრების და მათის მეოხებით სამეგრელოში ძლიერ სშირად მოდიოდნენ და ისადავრებდნენ ეკრავილნი, ნამეტურ ფრანცუზნი და იტალიელნი. მრავალი მათგანი იქვე დასახლებულან და ეკრავაში აღარ წა-

სულან, იტალიელთა გვიანის ნიშნები დღევანდელადე არის სამეგრელოში დაშთენილი, როგორც გუროაში ურეობის. სამეგრელოში მათ წინებულად დაიწიეს მოქმედება. ამ დროს შეუერთდნენ მრავალნი მეგრელები კათოლიკობას, შემდეგ კი ზოგმა დასტოვეს, ზოგნი კი დარჩნენ ამ სარწმუნოებაში, მაგალითებ: ჩაქუანი, ჩიგანი და სხვანი. გუროაში კი მოძღვართ ვერ წიუვიდათ საქმე კარგად. როგორც ვსთქვით, გურულებმა სდებნეს, დებნულთა ზოგნი ბათუმში მოგროკდნენ; რადგანაც იმ დროს იქ ოსმალებს ფეხი ჰქონდათ გამაგრებული, ვატრებმა დაიწიეს მეცადინობა. ბათუმში კათოლიკის ეკკლესიის აღშენების დროც ამ წლებს შეიწერება, კათოლიკის სარწმუნოების მექონ მოძღვართ გარდა საქართველოში სშირად გუგუნოტებიც მორობოდნენ, იანსენისტები, პროტესტანტები და სხვანი, რადგანაც იქ მათ რეფორმაციების გამო ზოგთ ანიაკება ელოდათ, სიკვდილით დასჯდა. ამ პირებისაგან ბევრი ახალი რამ ნარუქები შემოვიდა საქართველოში და მოიფინა.

როგორც დავასახლად ზემოდ, ვეკლასჯედ მეტი უურადლება ქართველთ და საქართველომ ევროპეელთაგან XVII საუკუნის ნახევრიდან მიიზერო, ნამეტურ იტალიელები და ფრანცუზები აზერობდნენ უურადლებას, უფრო სასულიერო პირნი, იტალიელ და ფრანცუზების შემდეგ ევროპის სხვა-და-სხვა ტომთაგან-კი თოთო ოროლა პირნი, ესენიც ფრანგულის წიგნებიდან ცნობილობდნენ საქართველოს. ამისთვის დიდი სამსახური გაგვიწიეს ვატრებმა, თუმცა იაკობ შემოქმედელის საქციელის შემდეგ ვატრებში დიდი შიში დაიბადა. მაგრამ მანც ესენი სრულიად არ შეკრთენ. XVII საუკუნის გასკვამდის საფრანგეთიდან საქართველოში 30 ზედ მეტი მოგზაურ მამანი მოვიდნენ და აღწერეს საქართველო, ზოგის აღწერანი დავარგულა. ბევრის კი შენახულა ვატიკანში. იმ დროის აღწერით მოგზაურმა ერის კაცმა შარდენმაც მიიზერო უურადლება. შარდენი საქართველოში ოროსტომ მეფის დროს მოვიდა, თბილისში ფრანგის ვატრებთან სცხოვრობდა და ქართულ ენას სწავლობდა, ამ

პატრების დახმარებითვე დასწერა თავისი მოგზაურობა საქართველოში და შიგ ჩაურთო თბილისის აღწერა. საქართველოდგან სზარსეთში გაემგზავრა, იმგზავრა იქ, აქიდან ინდოეთსა და მოგზაურობის შემდეგ 1710 წ. ლიონში დაიბეჭდა მისი მოგზაურობა რამდენსამე ტომით და სურათებით, ერთს ტომში მოქცეულია საქართველოს და თბილისის აღწერა, შარდენი დაწვრილებით აღწერს თბილისის სასალებს, დუქნებს, ქართველებს, სამეფო სახლს, როსტომ მეფეს და ქართველთა ზნე-ჩვეულებას. სხვათა შორის წიგნში დახატულია თბილისის გეგმა, სადაც იგი აღწესებულია იმ დროის სახით; თბილისს გარშემო გალავინი აკრავს, მტკვრის ნაპირზედ ქალები სჩანს. დახატულია აგრეთვე როსტომ მეფის სასახლე და ის მეჯლიში, რაღა როსტომ მეფემ შარდენი მიიწვია; როსტომ მეფის სასახლეში, ერთი დაბაზი სასტუმროდ ყოფილა დანიშნული, ამ დაბაზში გარეშემო, სამკუთხიკ სკეტები ყოფილა ატანილი. სკეტსა და სკეტს შუა ორი კაცი საჯდომია დატოკებული. სკეტების წინ ტახტები აწევია ხალებით დაფენილები, ტახტების წინ, დაბაზის შუა შანდლები აქა-იქ აწევია. შუაშივე სდგას ერთი ტახტი, რაზედაც სხედან მესაზნდრეები და საზანდარს უკრავენ. საზანდრის აქეთ არს დაბალი ტახტი საჭმელების დასაჯგებლად, მოსამსახურებს სამზარეულოდამ მომზადებული საჭმელები შემოაქვთ დაბაზში და ამ ტახტზედ აწეობენ, ყველა საჭმელის ჭურჭლები სვილენძისა და თხისა-არის; ყველა საჭმელს ყაბი აქვს ზემოდამ დახურული; მოსამსახურები აქედამ აწოდებენ საჭმელებს სტუმრებს, ტახტზედ სუფრას არის სამკუთხით გაშლილი, ორ ორი კაცი ზიის ერთად სკეტებს შუა, მეფე-გი სკეტებს შუა მალლა საკარძელზე ზის.

თბილისი კარგის სანახავებით არის დახატული. ჩვენ წაგვიკითხავს შარდენის აღწერა, როსტომ მეფის და თბილისის შესახებ და უნდა ითქვას, რომ ნახატები ერთობ წაგვავს შარდენის მიერ აღწერას, ერთი მეორეს არ ეწინააღმდეგება. 1710 წ. ლიონში დაბეჭდილის მეტად იშვიათის ერთი წიგნი მე მქონდა,

წერა-კითხვის სამმართველოს გახდავენი, მათ ეკუთვნით. შარდენის შემდეგ საქართველოში მოვიდა მოგზაურ ტურენ-დორფი, რომელიც თბილისში კარგა ხანს დაჩნა, შემოკლებით აღწერა საქართველო, შეადგინა თბილისის გეგმა და 1738 წლებში ევროპაში დასტამბა, რომლის გეგმითაც ძველ ბევრთ ევროპის მსწავლულთ და მოგზაურებმა ისევე მიღებულეს. ტურენდორფისგან შედგენილი ქალაქის გეგმა დიდად განიხივეს შარდენის მიერ. შედგენილ საქართველოს გეგმისაგან, ამ უცხო პირთ შედგენილთა გეგმების მიხედვით უნდა იყოს ბატონიშვი. ვახუშტის მიერ შედგენილი საქართველოს გეგმა. ტურენდორფისაგან შედგენილი თბილისის გეგმა დაიბეჭდა 1881 წელს, თბილისში.

## II

მე XVIII საუკუნის დასაწყისში საქართველოში მოვი-დნენ რამდენიმე პოლონელი მსწავლულ-მოძღვრნი, ერის კაცნი და საქართველოში დაისადგურეს, საქართველო გაიცნეს, შეკლების და გვარად აღწერეს და მერე სპარსეთში გაემგზავრნენ. ამ პირებთაგანი ვინმე კრუზინსკი სახელოვანი პირი ყოფილა, საქართველოში და სპარსეთში ადრევე ნაკალი, სცნობდა მას კახტანგ მეფის ძამა, მის ქაიხოსრო და მათი ნათესავეები. კრუზინსკი სპარსეთში ყოფნის დროს ლეონ მეფე ისპანის მსაჯულად ყოფილა შაჰისგან დადგენილი, რადგანაც ამ პირს შაჰის თხოვნით და ძალადობით თათრობა მიუღია, გამკე დიდად გონიერი და ჭკვიანი პირი ყოფილა, შორს მჭკრეტელი, კრუზინსკისთან მეგობრობაც ჭქონია და მისკლამ-მოსკლაც. ამისგანდა დიდი კავშირი ჭქონდა სპარსეთში მყოფ ლათინთ მოძღვრებთანაც და ნამეტურ ელიზბარ კათოლიკთან, რომელსაც ზოგნი ბარონ ელიზბარ ბითონს უწოდებენ, ამ პირს ძრავლ ბეკრი ცნობება დაუწერია საქართველოს შესახებ, ამისგანდა ჭმეგობრობდა სპარსეთში მყოფ კათოლიკის საწმუ-

ნოების მქადაგებელს მამა ბაბბარე იყედეას, რომელმაც სხარსულა და სხვა აღმოსავლეთის ენებიც კარგად იცოდა, საქართველოზედაც ბევრს ცნობებს სწერდა. ამ პირთა რჩევით ვასტანგის მამა და ძმა ქაიხოსრო კათოლიკობას შეუერთდნენ, რომის ტახტის ერთგულნი გახდნენ, საქართველოს დასმარებას ეკროპას აკალებდნენ; ნამეტურ კათოლიკის საწმუნოების სასულწიფოებს.

აქონი იქამდის დიდებულთ იყო, რომ როცა ვასტანგ მეფე სხარსულაში მიიხედა, და იქ დააკავეს მამინ საქართველოს ტახტის დაჭერა ვასტანგის მესამე ძმამ ისურვა, დომენტი კათოლიკოზმა, შიშს განუცხადა, რომ საქართველოს ტახტს თუ მე მომცეთ, მაშინ მე მაცმადის სჯულს მივიღებ და ცოლს შევიერთავ; მაგრამ ეს ვეღარ მომხდა, რადგანაც როცა ეს ამბავი დომენტის მამამ შეიტყო, ეს მაშინათვე წამოვიდა სხარსულაში და საქართველოში, თავის შვილს დომენტი კათოლიკოზს ცემა დაუწყო და ამით აღმოკვეთა მასში თავის განძახა. გრუზინსკის სიტყვით ვასტანგის მამა კათოლიკის საწმუნოებაში აღსრულებულა, ასევე აღსრულებულა ვასტანგ მეფის ძმა ქაიხოსრო. სხარსულაში ყოფნის დროს ამ პირთა ერთადერთ მოძღვარნი ახლდნენ, ამ მოძღვართ იგი დიდ პატიოს სტემდა. მამის და ძმის გზასვე დაადგა ვასტანგ მეფე და ეს ემიუდარებოდა ბაბბარე იყედეას და ბარონ ელისბარ ბითონს, რომ მათ დასმარება აღმოეჩინათ, ვასტანგ მეფეც შეუერთდებოდა კათოლიკობას, მაგრამ ეს ვეღარ მოხდა, ვასტანგი ძალით მუსლიმანობას შეუკავშირდა. სსენებულ პირებმა არა ერთი ცნობა გაგზავნეს ამ შემთხვევებზედ საფრანგეთში, რომში, ვალაქში და მრავალს სხვა ადგილებშიც, სსვთა შორის გრუზინსკის მშენიერი აღწერა დაუტოებია ვალაქებს ენაზედ სხარსულაში ყოფილ ქართველთ მსუდრობის შესახებ.

ამათ შემდეგ საქართველოში მოვიდნენ მრავალნი მსწავლულ მოძღვრები და ამ მსწავლულთა შორის მოვიდა აბატი დელაპორტი, კარგი დიდად მსწავლული, ყველა მეტრიელების

და ენების მცოდნე, მხოლოდ ქართული ენა არა სცოდნის, თბილისში დარჩა კარგა ხანს, შეისწავლა ქართული ენა, საქართველოში ყოფილთ მოგზაურთა ნაწერებიდამ კარგად შეისწავლა საქართველოს ცნობება და მის მეოხებით დასწერა ბევრი წერილები საქართველოს შესახებ, ზოგი წერილები რომში ჰაზას გაუგზავნა მოსხენებად და ზოგი სსკა-და-სსკა მოგზაურობებში დაბეჭდა. აბატ დელაზორტს დიდი სიბრალეული ჭქონია საქართველოსი და ქართველი ხალხისა. ამ ამბავს დიდი დარიგება მისცა საქართველოში ყოფილთ ჰატრებს და მათ ამცნია, რომ ქართველებზე დიდი ყურადღება უნდა გქონდეთ მიზერობილიო. უამისობა არ შეიძლება, საქართველოს ერის შესახებ აბატს დელაზორტს ბევრნაირი აზრები ჭქონია შედგენილი, ეს მის ცნობებიდამაც სჩანს, დელაზორტისაგან საქართველოს აღწერა რუსულს ენაზედ 1800 წ. მესამედ დაიბეჭდა. აქედამ ქართულს ენაზე სთარგმნა მღ, იოანე ქართველოვმა 1803 წ. თარგმანი ჰ. იოსელიანს ჭქონდა, ახლა დაკარგულ არს. დელაზორტი საქართველოში მეორედ მოვიდა 1750 წლებში.

სსენებულს საუგუნის საშუაღს საქართველოში მოვიდა გერმანიელთა ცნობილი მსწავლულ მოგზაურ-მწერალი, რომელმაც თბილისში დაჭყო კარგა ხანს, მცირედ შეისწავლა ქართული ენა, მერმე იმოგზაურა საქართველოში ისე, რომ ცნინგალიტ-გი ნახა, საქართველოს შესახებ დასწერა ძრიელ ბევრი ცნობები და შემდეგ გერმანიაში დასტამბა რამდენსამე ტომათ, რაის მეოხებითაც ქართველებს ჟეროვანი ყურადღება მიაზყერს ნემენცებმაც. 1770 წ. საქართველოშივე მოვიდა რუსის აკადემიკო-გულდენშტეტი, ტომით ნემენცი, რუსული ენის არ მცოდნე. საქართველოში სამს წელიწადს დაჭყო, შეისწავლა ქართული ენა და ბოლოს დასწერა საქართველოს აღწერა, რომელ აღწერაც ნემენცურს ენაზედ იმავე საუგუნეში დაიბეჭდა. ნემენცურიდან ალაგ-ალაგ რუსულად სთარგმნეს და დაბეჭდეს 1808 წ. თეიმურაზ მეორეს და ვრეკლე მეორესაც ძლიერ ბევრი კერა-



პიელები ესგებნენ გარს, სხვათა შორის ერეკლეისთან დროებით იმყოფებოდა ეჭიმი აკობ რეინგესი, რომელიც კარგა ხანს სპარსეთში სცხოვრობდა, იქ შაჰის კარზედ იყო, იცოდა სპარსული და სხვა აღმოსავლეთის ენები, სპარსულ ენაზედ ამან გადასთარგმნა გერმანიელის მწერლის ზონენგელის წიგნი „ზოლიციური წესები,“ მერე ეს პირი საქართველოში გადმოსასლდა, დროებით ერეკლე მეფის კარზედ სცხოვრობდა. შემდეგ დროებში ერეკლე მეფემ ამის დახმარებით სპარსულის ენიდან ქართულს ენაზედ სთარგმნა ზონენგელის წიგნი „ზოლიციური წესები,“ დოქტორ რეინგესმა საქართველოს შესახებ ბევრი საინტერესო ცნობები დასწერა და ეს აღწერა საქართველოდამ დაბრუნების შემდეგ 1796 წელს პეტერბურგში ცალკე წიგნად დაბეჭდა. ერთ თავში რეინგესი აღწერს საქართველოს სამეფო შესავალს, სასკლამწიფო საიდგან რა ხარჯს იღებდა, საქართველოში რამდენი კომლი, ანუ სული ირიცხებოდა, უჩვენებს აგრეთვე იმას, თუ ქართველ თავად-აზნაურები როგორ ცუდათ სცხოვრობდნენ, როგორი უსამართლოება არსებობდა მათ შინ მათგან და ან ესენი რაფერ ჭყიდნენ თავიანთ ყმის შვილებს. რსმალ-სპარსებზედ. მეტად საინტერესო ცნობებს იძლევა ეს პირი თავის დროის საბრალ საქართველოს გლეხს ხალხზედ, სამეფოს მდგომარეობაზედ და კანონ-მდებლობაზედ.

ერეკლე მეფის დროსკე მოესწრო კონსტანტინეპოლში მეფეთი საფრანგეთში ელჩი პეისონელი, ეს პირი კონსტანტინეპოლიდამ საქართველოს ჯეროვან ყურადღებას აპყრობდა და ნამეტურ ერეკლე მეფის შესახებ ძლიერ ბევრს ცნობებს სწერდა და ბეჭდავდა იმ დროის ფრანგულს გაზეთებში. ეს პირი თავის წერილებში დიდად აქებს მეფე ერეკლეს, მხნესა და გულგონს სკლამწიფეს უწოდებს; ერეკლე მეფის ქება ზარიყის გაზეთებში ადრეც ყოფილა თურმე. 1740 წელს, ერეკლე მეფემ დიდად განიოქჯა სახელი სპარსეთში, ნამეტურ ავღნებთან ომის შემდეგ, რადგანაც ამან იქ დიდი მხნეობა გამოიჩინა, ამ მხნეობის სამახსოვროდ შაჰმა ასაღგაზდა ერეკლე მეფეს დროებით



მთელის ირანის მსაჯულთა მიუბოძა. ერეკლე მეფის ეს თანამდებობა და თავის ხელქვეითად რამე კათოლიკის მღვდელი ამოიწვია და მათის დასმარებით განაგებდა სპარსეთის საქმეებს. იმ დროის სპარსეთში მეფე ლათინთ მოძღვარნი და მოგზაურნი ამის შესახებ ზარბუჯის გაჩეთებში ამბებს სწერდნენ და ერეკლე მეფეს დიდად აქებდნენ. ზარბუჯის გაჩეთებში ერეკლე ეს განდა ლეონი და ქაიხოსროც დიდად უქიათ 1710 წლებში. კათოლიკის მოძღვარნი მარტოდ საქართველოში არ იყვნენ ქართველთაგან პატრიარქები, მათ უფრო დიდს პატრიარქს ქართველნი უცხოეთში აკებდნენ, ნამეტურ სპარს-ოსმალეთში, სადაც ამ პირებთან ქართველ ქრისტიანებს და ასევე გათათრებულ ქართველთაც კი დიდი მეგობრული კავშირი და მისჯალ-მისჯალა ჰქონდათ. ქართველთ ესეთი კეთილი საქციელი უნაყოფოთ არა შეუბოდა და ამ მოძღვართ მეტსებით საქართველოს ცნობები ოთხსაგ-გუთსივე აფინებოდა. საქართველოში ყოფილა კიდევ ცნობილი ახალი მილოტი, რომელსაც ქართველთ მეფეების შესახებ ბევრი რამ ცნობები დაუწერია, ახალს მილოტს სპარსეთიც დაკლილი ჰქონია, იქ ამას მრავალთ ქართველთ ამბებიც უნახავს, სხვათა შორის ეს სწერს, რომ 1739 წ. შახნადირმა ქართველთ მეფეს 13 მილიონის ბერიფასი თვალმარგალიტი გამართო სარჯშია, ზოგნი-ვი უწყიან, 85 მილიონი ვირვანჭა სტრლინგი რქრო და კერცლინ(?)

31224

ტურქენდოროფის შემდეგ საქართველოს ნემენცებმაც მიაპყრეს ყურადღება და მეტრეხამეტა საუგუნეში საქართველო რამდენიმე პირმა ნახა და აღწერა, მათში ზოგი ნემენცია და ზოგიც სხვა ტომის. სხვათა მრავალთა შორის ბარონ ბრიტენბახს დაუგლია საქართველო და დაუწერია საქართველოს სამეფო ისტორია, ეს ისტორია გერმანულს ენაზედ პირველად 1780 წ. დაუბეჭდათ. სხვა-და-სხვა ისტორიულის წყაროებიც ამ ისარგებლა მსწავლეულმა პენრიხ ბრენერმა, რომელმაც დასწერა საქართველოს მეფობის ცნობები და ლათინურს ენაზე დაბეჭდა 1785 წ. რომში. ამავე დროს აღწერა საქარ-

თველთა შატრმა დიმიტრიმ და დასტამბა რომში, 1778 წ. ამ აღწერაში სხვათა შორის მოხსენებული ყოფილა ისტორიის მასწავლებელი თეიმურაზ მეფემ რომელ წააბთავა თბილისში კათოლიკებს ეკვლესია, კათოლიკენი რომელ გარკვეს სასაღვთისკეს, ანტონ კათოლიკოსი ფრანგთა შატრების მეგობრობის გამო რომელ დასაჯეს, რომელ დააპატიმრეს და განდევნეს რუსეთში, სასტოველოში ყოფილა კიდევ მოგზაური მიოტურმა, უნსასკობილისი, დაუწერია თავის მოგზაურობა და ამ მოგზაურობაში ჩაურთავს თბილისის გზის მახვენიებული და გეგმავს ასევე ჟეროვანთ გაუცვნიას საქართველო გრძინიელ მოგზაურ მწერალ ვიცენს, ამას დაუწერია ფრანგ საინტერესო ცნობები ბაგრატიონთ მეფობასზედ, რომელიც შეთქამეტე საუგუნის ბოლოსკე დაუბეჭდიათ. საქართველო აუწერია დაწერილებით მოგზაურს მწერალს ნემენც ჰოსონს, რომელსაც თავის აღწერა დაუბეჭდია. ერეკლე მეფის გარდაცვალების და გიორგი მეფის მეფობის დროს საქართველოში ყოფილა გოლანდიელი მოგზაურ მწერალი ბატონი როტიე, რომელმაც საქართველოს შესახებ დასწერა ბევრნაირი ცნობები, ნამეტურ საქართველოს მეფობის დასასრულზედ, ბაგრატიონთ წევრთ ამოხსებაზედ, ეს გოლანდიელი როტიე აღრიდგანაკე გზავნიდა თურმე სხვა-და-სხვ ცნობებს საქართველოს შესახებ ევროპაში. XVIII საუკუნეში ნემენცები ქართველთათვის ისე ცნობილ შეიქმნენ, რომ ერეკლე მეფეს და გიორგის გარს რამდენიმე ნემენცთა მსწავლულ სელოსნებიც ესვიანენ, ვითარცა გიორგი მეფეს მხატვრობის მცოდნე, გეგმის მხატვაი, თბილისის გეგმის შემდგენი ნემენცი (!)

საქართველოს ევროპიელნი მარტო შავის ზღვის და რუსეთის გზით კი არ იცნობდნენ, არამედ სხვაკსუთიდაამც-ინდოეთის მხრით, ნამეტურ ინგლისი, სადაც საქართველოს ცნობები სშირად ისმოდა სხვაკსუთში მეფთ ქართველთ ლსომესთ-მეოხებით, სწორეთ სხვაკსუთიდაამ ინგლისში გატანულ და მოყენილ ის ცნობები გასდა მის საფუძვლად, რომ საფრანგეთის გამორჩენილ მწერლებთ შორის მონტესკიამაც მიაქცია ყურა-

დღეებ ქართველთ, და მან ერთს თავის თხზულებაში საქართველო და ქართველი მეფეც მოასახენა. თუმცა არა ჰატიკი სადების მხრით, მაგრამ ჩვენ მანც ვასახულებთ, როგორც მეგალითის. კარად გვიცნობდა ვოლტერიც, ამას და ეკატერინე იმპერატრიცას ერთმანეთში მიწერ-მოწერაც ჰქონდათ, რომელ წერილებშიაც ხან-და-ხან ერეკლე მეფის, თეიმურაზ მე-II-ეს და საქართველოსაც მოიხსენებენ. თეიმურაზ მეფის და ერეკლეს ცნობები ზოლონელთაც კარგად იცოდნენ, ამ ცნობის მეორებით ზოლონეთ 1769 წლებში, საქართველოში კიდევ გამოგზავნეს რამდენიმე მოძღვარ მამები. ესენი მოვიდნენ თბილისში და წარსდგნენ მეფე ერეკლეს წინაშე. მეფე ერეკლემ ესენი ჰატიკით მიიღო. ზოლონელთ მოძღვრებს ექიმობაც სცოდნოდნათ, მიტომ მათ ერეკლე მეფემ თითო მოძღვარს წელიწადში 300 მან დაუნიშნა. სახლი და სახლის მედარეკენი, ღიდი მიფარველობა აღმოუჩინა. მოძღვრები დამკვიდრდნენ რომის მოძღვრებთან და დაიწყეს ექიმობა, მაშინ თბილისში მთელი გუნდი აჩუბობდა ჰატრების. ზოლონელებმა მალე ისწავლეს ქართული ენა და თბილისში გასსნეს სასწავლებელი, სადაც ქართველთ შვილებს ექიმობასაც ასწავლიდნენ. ამ სკოლაში ნასწავლთ ექიმებმა ჩვენ დრომდისაც მოადწიეს, მოხუცებაში მეოფნი, რომელთაც ბერძნი რამ ამბები იცოდნენ ამ მოძღვართ მამების შესახებ.

ზრუსიის კოროლ ფრიდრიხ მეორეს, რომელსაც მეფე ერეკლესთან მიწერ-მოწერაც ჰქონდა და საქართველოს და ქართველებსაც დიდად აქებდა, გმირების ქვეყნად სთვლიდა საქართველოს ერეკლესთან მიწერილ წერილებში. ერეკლეს დროსვე მოვიდა საქართველოში საფრანგეთის სამხედრო მოსამსახურე პირთა ექსპედიცია, რომელნიც იაღბუხის მხრით შემოვიდნენ საქართველოში და იმგზავრეს 1781 წ. ამით მრავალი ცნობები დასწერეს საქართველოს ერის, სამეფო და საზღვრების შესახებ, ამ ექსპედიციის შესახებ ბუტკოვსაც ხომ აქვს ცნობები. საქართველოში ყოფილა კიდევ მსწავლული მოგზაური, ზრუსიელი, იოსებ იაკოვლევიჩი, რომელსაც ბერძნი რამ ცნო-

ბგბა დაუწერია სსქართველელს შესახებ.

თეიმურაზ მეფემ 1750 წლებში, თბილისში, პატრები სდგენს, ეს დგენს ევროპის სსხელმწიფოებშიაღ განისძა, რომ ქართველ მეფე სსქართველში კათოლიკებს სდგენის და ეკკლე-სიებს ანთმეესა, მაგრამ ეს დროებითი იყო და მოგზაურთა რიცხვი-გი არ შემცირდა სსქართველში, ამის შემდეგ უფრო სშირად იწყეს მისკლას მოსკლას და ნამეტურ მეფე ერეკლეს დროს, ერეკლე მათ დიდს პატრეს სრემდა და დახმარებასაღ. სძლეკდა. ევროპიდამ მოსულთ სტუმართ მსწაკლულთ მოგზა-ურებს მეფე ყოველთვის სიამოკნებით ასტუმრებდა და სს-მეფეს დახმარებაში მეკლასის უმართაკდა. მთარკმნელებათ მეფე-ეს ყოველთვის პატრები ასლდნენ, ევროპის მოგზაურთ და სსქართველში მეფოთ ქართველ პატრებთაგან მეფე ერეკლე ასე გამსწეკდა: რომ 1782 წ. პირაბის დაწლეკვის შემდეგ ევრო-პაში გავზავნა ერთი პატრი, დომინიკიანელების რდენის, დი-დად პატრი-ტემული ქართველთაგან და კარგად მცოდნე ქართუ-ლის ენის. ამ პატრს წერილი გაატანა რომის იმპერატორ იო-სებ მეორესთან, წერილით მეფე იმპერატორს დახმარებას სთხო-კდა, რსმალბამ ნახეკარ სსქართველელ დააჭირეს, ქრისტიანები ვაათარესა, ამას დაამტკიცებენ თვით თქვენთ მოძლეკარ მამე-ბი, რომლის ერთ მათგანი თქვენის უმადლესობის წინაშე გამო-კგზავნეთ, თქვენ თუ დახმარებას მოგვცემთ, მამინ ჩვენ რს-მალბებზე ვაკომარკვებთ, წართმეულს ადგილებს დაგიბრუნებთ და მის შემდეგ თუ ასურკებთ, ჩვენ მზათა ვართ, რომ რომის ეკკლესიასაღ შეუერთდეთ.

ეს წერილი დაწერილი იყო ფრანგულად თვით პატრი-ანტონისაგან, მაგრამ საუბედუროდ ამ პატრმა იმპერატორამდის კეკ მიადწია, ზღვაზედ მოგზავრებისაგან დაღალული სტამბოლ-ში აკათ გასდა და გარდაიცვალა უცებ. ამავ წელწადს ეს ამ-ზაკი სტამბოლის პატრებმა მეფე ერეკლეს აუწყეს. მეფეს ძრო-ელ აწყინა. ამავ წლის 18 დეკემბერს, მეორე წერილი გაუ-კგზავნა და ეს წერილი გაატანა პატრს მაიროს, ამ წერილშიაღ

იმასვე სთხოვდა იმპერატორს მეფე, რასაც პირველ წერილით ეკედრებოდა. ამ ვატრის გამგზავრების შემდეგ, საქართველოში მოვიდა ვატრი პოლიქარფო მანთოელი, რომელმაც მეფე ერეკლეს რაღაც ვასტის წერილები მოუტანა, ზოლიქარფო მანთოელს ქართული ენის და საქართველოს ისტორიის მცოდნე ყოფილა, მას დაუვლია მთელი საქართველო, მერე ოსმალთაგან ზურობილ საქართველოს ადგილები, ხალხი და კვლესიებიც აღწერია, ეს აღწერა იმავე საუკუნეში დაუსტამბავთ რომში. ამ მოძღვრის მხნეობით და მათისავე ორდენის ძმთა წასაღისებით, წარსულის საუკუნის დამღვეს, საქართველოში მოვიდა ვატრი ბასილიო მანთოელი, რომელმაც გააცნა საქართველო, დიდი ყურადღება მიახვერო ოსმალთაგან ზურობილ ქართველ ხალხს და საქართველოს, უკანასკნელ ეს გადასახლდა ახალციხეში და აქიდან მოგზავრობდა მთელს სამცხე-საათაბაგოს მთა ბარში და სწორდა ქართველთა ეკლესიების ცნობებს და ქართველთა გათათრების ისტორიას. წერილების უმეტეს რომში გზავნიდა. ეს მოძღვარი ამ საუკუნის პირველ წლებში გაემგზავრა ოსმალის გზით კონსტანტინოპოლში და თან ძრველ ბევრი ცნობებიც წაიღო საქართველოს შესახებ, კონებ ამან წაიღო სოლომონ მეფის წერილები, ვატრი ნიკოლასაგან დაწერილები.

მეფე ერეკლე ვატრების დიდი მომხრე იყო, რომის ეკლესიის ერთგულიც ყოფილა, ვატრებს ვატრის სტემდა მიტომ; რადგანაც ოგინი დირსნი იყვნენ ვატრის ტემის. მაინც ერეკლე მხედარი კაცი იყო; ამის წინაშე ქრისტიანი ერი ყველას ერთნი იყვნენ, ვინც უნდა ყოფილიყოს, მართლმადიდებელი, კათოლიკე, გრიგორიანი და სხვები, სულ ერთი იყო, ეს ყველას სჯულს ვატრის სტემდა, მაჭმადიანებს კი ვერ ემორჩილებოდა, ყველას ეკლესიას ერთნაირად უმხერდა და ვატრის სტემდა. ყველას ქრისტიანები ებრაებოდა და ნამეტურ სომხები, რომლებსაც დიდს მოვარელობას უწევდა, გახსრებულ სომხეთიდან გამდობჭყავდა საქართველოში ხალხი და მათ აქ ასახლებდა,

ზოგს ეკვლესიებიან მიუბოძა და ახ-უჭა, მაგალითებ წმიდა გი-  
ორგის ტაძარი, ბეთლეჰემის ტაძარი. ამიტომ უფრო ესკავებენ  
ამას გარს ვატრები, ვატრებად მის დიდი ვატაიის მცემლები  
იყვნენ. მეფე ერეკლემ რომ ანგლისთან დაიწყო მიწერ-მოწერა,  
კაცებს გზავნა და სხვანი, ეს ამბები ვატრებმა მალე შეიტყეს,  
მათ ცოტა ეწეინათ, მალე რომის ტახტს აცნობეს და ზო-  
გაერთს ერთოლივეთ სასულმწიფოებს, მათინ აქ მალე მოვიდ-  
ნენ ვატრი ფილიბე, ვატრი ნიკოლა, ანდროია, და სხვები,  
რომლებიც მეფე ერეკლეს შემოესვივნენ გარს, ამ მეფესედ-  
დის გაკლენასაც ახდენდნენ, ესენი სამეფო საქმეებშიაც კი  
აღებდნენ მონაწილეობას და სწერდნენ დიპლომატიურს წერი-  
ლებს ქართველთ მეფის სასულით და აქა-იქ უცხო სასულმწი-  
ფოებში გზავნიდნენ.

მეფე ერეკლემ დადღ შეიყვარა ვატრი ნიკოლა, თილიბე  
და ანდროია, ესენიც დიდათ სცემდნენ მას ვატაის და თან თვალ-  
ყურს ადევნებდნენ მეფის მოქმედებას, ამასობაში მოვიდა 1795 წ-  
ხანა, საქართველოში შემოვიდა დაუბინებელი მტერი ალა მან-  
მად-ხანი, მის ქართველნი სასტიკათ დაუძღურა, ამ შემთხვე-  
ვამ ვატრების საქმეც შეათერხა და დაქსაქსა, ქვეყნის უბედურ-  
ების შემდეგ ალარც მეფემ იცოცხლა. 1798 წ. გარდაიცვალა,  
ამას შემდგომ გამოეფა გიორგი მეფე, მეფე გიორგას თუძცა-  
არ უყვარდა რომის ეკვლესია და ვატრებსაც არ თანაუგრძნობ-  
და, მაგრამ მათ ვატაის სცემდა მიტომ, რადგანაც ივინი  
იყვნენ განვითარებულ ქვი-მოძღვარნი, წამლების მეოთხელები,  
გლანსაკო მწე, მქადაგებლები, შემბრადენი და ბერის დირსე-  
ბით სავსე. ამიტომ ვატაის გარდა უფუფას და ჯამეარბე-  
საც აძლედა, დასმარების გარდა უფლებაც დიდი ჭქონდათ,  
ეს როგორც წინათ იყო საქართველოში, ვატრებმა მეფე  
ერეკლეს გარდაცვალება მალე აცნობეს რომის ვაჰს, გიორ-  
გის გამოეფებაც აუწყეს, ამის თვისება და სასიათებიც, ნამეტურ-  
რომის ეკვლესიისადმი. ვაჰს მალე რომიდან ვატრები გამო-  
გზავნა და მათ შორის აბატო დანიონე ანკოლილი, რომე-

ლიც მოვიდა საჭარტოელში, წახსდგა მეფე გიორგის წინაშე და გადასცა მამის სამძიმარი მეფის გარდაცვალების გამო და მასთანვე ახალი მეფის ღონისძიება-გურთხევა, ანუ ბუღდა. მეფე გიორგიმ დიდის პატივით მიიღო დაიმიანე ანკოლელი. აგო პატივი და ჯამაგირად წელიწადში 400 მ. დაუნიშნა, პატრის ნაგონას დასმარებით ამ პატრმა ჭარტული ენა ერთობ მალე შეისწავლა.

მსგავსად მეფე ერეკლესი, პატრები მეფე გიორგისაღ დიდთ ესიყვარულებოდნენ, ესენი მოუთხოვრებდნენ მეფეს ეკონომის სასულემწიფოთა ამბებს, მათს მხნეობას, განვითარებას და ძლიერებას, მეფე ყოველთვის პატივით ისმენდა მათს საუბარს. მეფის უპირველეს კჭიმებათაც ესენი იყვნენ; მეფე თითქმის ამით ხელში მიიხრავდა, ამით მალე ცნობა გაგზავნეს რომში და სთერანტოში. მეფე გიორგისად ამით ისეთი დიდი გავლენა ჰქონდათ, რომ ესენი მეფის ბერს საიდუმლო თათბარშიც კი იღებდნენ მონაწილეობას და სჯიდნენ ქვეყნის სასარგებლოთ, ნამეტურ პატრი ნიკოლა, რომელიც დროთა და შემთხვევათაგან მოსულს გარემოებას კერ შეუერიდა და უპასუხებელ იმერეთში გადავიდა, სოლომონ მეორეს შეკვდილა, სოლომონმა დიდის საიმპონებით მიიღო და პატივი აგო, იმერეთში ეს შეუკავშირდა სოლომონ ღვინობის დასს, ამით მკაცრად იწვეს მოქმედება, მაგრამ კვლავ იყავს აწეობდნენ, რადგანაც მამაკვდავს იმერეთს სიკვდილი ვარს ედგა, მოახლოებული იყო და ამ საქმეს ზურაბ წერეთელიც ვარს უვლიდა. სამეფო საქმეები აირა, მეფეს დადიანი და გურიელი გადუდგნენ, მაგრამ მეფე არ შეშინდა. პატრმა აუწყა: არ შეშინდე, თორემ ეკენი თავს გაუღენო. ამ დროს დადიანი ავით იყო კჭიმად პატრი მაიმეს, პატრი წავიდა და წამლობა დაუწყო დადიანს. დადიანს ღალატი შენიშნა, ამიტომ მისცა საწამლაკი და მოკლა. მეფეს აუწყა: ახლა გურიელს მიუსიე ჯარი და დაამუსულე, თორემ საქმე რუდათ აჩისო, აქ შემთხვევების გამო დიდი არე-დაჩევა მოხდა და მიწარ-მოწარა გაიმძროთ. საქმე



სე მოიმატა, რომ ჰატრებმა იმერეთში დეპუტაცია შეადგო  
ინეს, სოლომონ მეფემ ესანი ეკრძაში გაგზავნა ნაზოლონ  
იმპერატორის წინაშე და შეუთვალა, რომ საქართველო ეკრ-  
ძას სელიდამ ერღებო, დეპუტაციაში პატრი ნიკოლაძე ერია  
ამანვე დასწერა უკვლავური ფრანგულად. ბერს ერადნან ესენი,  
ათსსაგ-კუთსიკ სწერდნენ წერილებს და საქმის კითარებას ატყო-  
ბინებდნენ, მაგრამ კერავური გააწეეს. ფოკელიკი ამოდ დაშთა  
და იქმნა იგი, რომ „ბარაბანი დაჰკრეს და საქართველო  
იპარებო“, მე, არ მგონია, რომ ესე ვისმეს სწეენოდა მწარედ  
ქართველთა მდგომარეობის შესახებ, როგორც ლეონიძეს,  
პატრს ნიკოლაძეს და რამდენთამეც სსკებს.

ქართველნი ისე დაუხლოვდნენ ეკრძაელთ, რომ 1740  
წლებიდან შეეცალებული 1770 წლებამდის, საქართველოდან  
ქართველნი ეკრძაში სავაჭროთ და სხვა საქმეების გამო წელი-  
წადში ათობით მიდიოდნენ, ბერს მოსწონდათ ეკრძაის მშვი-  
დობიანი ცხოვრება, ამიტომ ესენი სამუდამოდ სასლდებოდნენ,  
ბერნი აღარ ბრუნდებოდნენ საქართველოში, ბერთ აქ ცოლ-  
შვილებიც-გი დარჩათ და აღარ მოვიდნენ. ამ საქმეების ცნობები  
მეფე ერეკლემაც შეიტყო. ამან დაიწყო წინააღმდეგი ზომების  
ღებნა და უგანასკნელ დაადგინა: ეკრძაში თუ ვინმე საქართვე-  
ლოს კაცი წავა, იმას საქართველოში ცოლ-შვილი უნდა ჰყვა-  
ნდესო; აქ უნდა დარჩეს მის ცოლ-შვილიო, ვისაც ცოლ-შვილი  
არა ჰყავს, იმან ჯერ ცოლი შეირთოს, შვილები მიეტყეს და  
მერე წავიდეს ეკრძაშიო, უამისოთ ნებას არ მივსცემთო. მე-  
ფემ ეს მიტომ მოასერნა, რადგანაც შენიშნეს, რომ ეკრძა-  
ში უმეტესად სასლდებოდნენ უცოლშვილო ქართველნი და აღარ  
ბრუნდებოდნენ, თორემ ცოლ-შვილებში ეს ისე ხშირი არ იყო.  
აზიის ქალაქებში ვი უკვლავს ამლეკდნენ ნებას რომ წასუ-  
ლიყვნენ რამე საქმეებისთვის, გინდ ცოლიანი და გინდ უცო-  
ლო. ამ ამბებს ყურადღება მიაქცია საქართველოში მეფემაც რუ-  
სის პოლკოვნიკმა, რომელიც იმ დროს თბილისში სცხოვრო-  
ბდა, მან რუსის მთავრობას წერილი მისწერა, რომ ერეკლე

მეფის ბრძანებით ევროპაში ანაკის გაუშვებენ საქართველოდამ, თუ იმას ცოლ-შვილი არ ჰყავსო. აზიის ქვეყნებში წასასვლელათ კი ყველას აძლევენ ნებასაო.

ყველასთვის ცხადი საქმეა და გონი დამტკიცება არ უნდა, რომ ევროპის მცხოვრებთაგანნი სშირად მოგზაურობდნენ სპარსეთში, მათ მოგზავრობა პირდაპირ საქართველოზედ უხდებოდათ, შავი ზღვით ჯერ ბათუმში მოდიოდნენ, მერე იქიდან ახალციხის გზით თბილისში ჩამოდიოდნენ და თბილისიდან სპარსეთს მიემართებოდნენ. 1770 წ. შემდეგ ბათუმში ძრეულ სშირად იწყეს მოსვლა ინგლისელთა. ამათ პირველ გზისკე გურია და მის მიდამოები გაიციეს, სადაც ქართველები სცხოვრებდნენ. 1785 წ. ბათუმში მთელი ექსპედიცია მოვიდა ინგლისელთ სამხედრო კაცების და ნავოსნების, ამათ ბათუმის მიდამოები კარგად გაიციეს, გაიციეს აგრეთვე გურია, გურულები, მეგრელები და ის საკატრო ნივთები რაც კი რამ შეეძლოთ შეეძინათ და თან წაეღოთ, ან აქ რას გაასაღებდნენ. ამ პირებმა მთელი გურია დაიარეს, გურულებმა პატივით მიიღეს, სოლომონ მეფემ მოიწინავე კაცები გაგზავნა ინგლისელებთან, ესენი სთხოვდნენ მათ, რომ ჩვენ ქრისტიანები ვართ, რსმაღლთაგან შეწუხებულნი, რსმაღნი სშირად ეცემიან ჩვენ ქვიყანას, ტყვეებს გტაცებენ, ტრავიზონში და სტამბოლში მიჰყავთ, იქ თათრებზედ ჰყიდიან და მერე ათათრებენ, კითხოვთ დასმარებას, რომ იქმნება ინგლისის მთავრობა დაგვესმაროს, როგორც ქრისტიან შეწუხებულს ხალხს, და მათ ბრძანება მოსცენ, რომ ქურდულად ხალხის ტარციობას თავი დაანებონ, იმერეთის მეფის დეპუტაციების და გურულების რჩევა ინგლისელთ დიდთ მოეწონათ, ნამეტურ ქრისტიანობის მხრივ საუბარის გამო, რადგანაც მოგზაურებში ზოგნი მღვთის მეტყველ მოძღვარ-პასტორინაც რეულან, რომელთაც საქართველს ერის სარწმუნოების საქმეები რომის ლათინთ მოძღვართ ცნობებიდანაც სცოდნიათ. ესენი იმ მიზეზით მოვიდნენ აქ, რომ ეგები უფრო კარგად გაეცნათ საქართველო და ქართველ-

ხალსი, იქნება შემდეგ მათი მჭადგებლებიც შემოსულიყვნენ და თავიანთ საწმენობებაც განეგრცოთ საქართველოში, ნამეტურ გურიასში. ინგლისელთ იტოვდნენ ფრანგული, ბერძნული და თათრული ენები, გურიალებს თათრულად და ბერძნულად ესაუბრებოდნენ. სწორეთ ასევე სთხოვდნენ იმერნი რუსეთს, რომ ასალ-ციხეში რუსის კონსოლი დასვით და ამ კონსოლას მეობებით დასმარება მოგვცეს, რომ ჩვენს ტყვეებს არ იტაცებდნენ ოსმალნი და არ ჭვიდნენო. ამის გამო რუსეთიდან რუსებიც მოვიდნენ და დაათვალიერეს შავი ზღვის ნაპირები.

ინგლისელთ კვალი შემდეგ და შემდეგ უფრო განშირდებოდათუმიანკენ, ესენი გურიასშიც სშირად შემოდიოდნენ. 1790 წ. ინგლისთა მოგზაურების მთელი დასა მრეიდა ბათუმიში, მერე გურიასში გადმოვიდნენ, აქ დავით გურიელმა ასტუმრის, მასშინძლობა გაუწიეს, ხალხს ბევრი რამ სასუჭრები დაუბრუნეს, გურიასში ბევრი ნივთები ივარჯეს და წავიდნენ, ინგლისელნი ამედებდნენ გურულებს, რომ თავი მავრს შეინახეთ, ოსმალთ არ დამოკლიდეთ, არ გათათრდეთ, ანგლიიდან მიწერ-მიწერა არის გამართული საქართველოს შესახებ სმარსებთან და ოსმალებთან, რომ საქრისტიანეობის შეწესებას თავი ვაძნებონო. 1795 წ. ინგლისელთ გურიასში, ბათუმიში, ტრაპიზონში და სტამბოლში ძრეულ ბევრი გურული გოგო-ბიჭები უყიდნიათ და ინგლისში წაუყვანიათ, ესენი სამუდამოთ იქ დაჩხენილან. 1798 წლებში დაიღო ჩვეულებად, რომ გურიასში ოსმალებს გარდა ინგლისელნიც უიდულობდნენ უხვად გურულ გოგო-ბიჭებს და ინგლისში მიჭევანდათ. ერთი მეგობრის გურულის ძმა ასევე იქმნა გაყიდული ნაკაშიძისგან ინგლისელებსად 1820 წ. და ამავე შირის მეორე ძმა კი რუსის აფიცრებმა იყიდეს და მით გადაიხა ეს შირი ანგლიასში წასვლას. 1840 წ. ერთი გურული ანგლიასში იყო თავის ძმასთან და მან სთქვა, რომ ღონღონში ძრეულ ბევრი გურულები ვნახე მეო, ზოგნი მებატონეთაგან დასყიდულნი, ზოგნი ძალად გაჭრეულნი გურუი-დაძო, უკვლას ისინი იქ ხელოვნები არიან და ვარკვად სცხოვ-

რობდნენო. იქ ზოგი მეწაღეს, ზოგი მეკრეაღი, ემქუდე და სხვანიო. იქ დაცოლშვილებულან, ანკლიური ენა ეველას მშენიჭრად შეუსწავლიათო.

ასევე ხშირად ყიდულობდნენ გურულებს ნემენცები, 1795 წლიდან 1820 წლებამდის ნემენცებსაც ბევრი გურული გოგობიჭები უყიდნიათ და გერმანიაში წაუყვანიათ, იქ ეველანი ლიუტერის სჯულს შეერთებინან, სსკა-და-სსკა სკოლები შეუსწავლიათ და დასასლებულან, ბევრნი მათში გამდიდრებულან კიდეც, სსკათა შორის, განმეცნებულს გურულს ასსაბამეს, სკოლით მეწაღეს, ბერლანის ერთს კარგს ქუჩაზედ თავის სკოლის მადარია აქვს, საკუთარი სახლები და შეძლებათ. ამას გარდა იქ სხვებზე ბევრი ყოფილან შეძლებულ გურულებთაგანი, რომელნიც 1840 წ. სრულიად განმეცნებულან. ეველამ კარგად იცის, რომ XVIII საუკუნეში, ოსმალეთი სავსე იყო ქართველებით, ესენი ზოგნი ტაღიალით იყვნენ წაყვანილნი და ზოგნი მებატონეთაგან დაყადულნი, მაგალითათ მარტო გურიიდან უოკელ წლივ 200 ბიჭი და გიგო განყვანდეთ ოსმალეთში დასაყიდათ, და 100 კიდეც სასუქრად მიჰყვანდით სულთნის და მისის დიდის კეზიბებიხთვის. ეველამ ამ ზინებს იქ ძაღდათათრებდნენ, ბევრნი გათათრებულნი თავის ბედს სწუეკლიდნენ, თათრობა სძულდათ, ესენი ოსმალადამ ჩუმათ ეკროპის სასკლემწიფოებში მიიხრდნენ, ნამეტურ ავსტრიაში, გერმანიაში და გათათრებულნი იქ ხელმეორად კათოლიკის, ან ლიუტერის სარწმუნოებას უერთდებოდნენ, რადგანაც მათ ოსმალნი ჭირივით სძულდათ, გურულების ასეთი გაქცევა-გამოქცევა ოსმალეთიდან ავსტრიაში და გერმანიაში სულ სჯულის გამო სდებოდა, რადგანაც მრავალ გურულებს დიდი ზიზღი ჰქონდათ ოსმალების, მათ ძალად ათათრებდნენ, შინისკენ ეი ესენი ეგრ ბედავდნენ წამოსვლას, რადგანაც ერთის მხრით ოსმალების ეშინოდათ, ვიდრე საზღვარს მივალწკეთ ოსმალები და გვიტყვენო, მეორე კიდეც მათგანს ბევრს სძულდა თავისი მხარე და ხალხი, რადგანაც მათ აქ მებატონენი ღვიდნენ ცხვრე-

ბით ოსმალეებზედ, ასეთი ქვეყანაში ახა რეგულარ მკვიდროდნენ. ბევრნი კი მოსულან აქ დროებით მხოლოდ მატრამ, რომ თავიანთ მტარვალთ მებატონეთ ჯარნი ამოეყარათ, რეგულარ გურული მუშირ ოფის და ქვიში ოფისი მკვიდნენ 1855 წლებში და თავიანთ გამსუიდავი გურული მებატონე აზნაურები ანცისკინეს.

ეკრძის სახელმწიფოთა ცნობა და პატრივისცემა ქართველებში რეცა აღორძინდა, იგი აღორძინდა სავმარისის პატრიოსნუკის მხარეებით და სიყვარულით. ასეთ სიყვარულის აღორძინების მიზეზებათ რასაკვირველად თვით ეკრძიულნიც სდებოდნენ და ვეკლავზედ უფრო ღათინთ მოძღვარნი, რომელთაც საქართველას ერისთვის დიდად შესტკაოდათ გული, ნამატურ მასზედ, რომ ეს საქრისტიანო მხარე საშუალ მანძიდანთ შორის მომწყვდუელიყო, ქრისტიანობის გულისთვის ბევრნიანის მწუნხარებას იტანდა, ყოველთვის სასთელავით ენთო და ქრისტესთვის დებოდა. ღათინთ მოძღვარნი ქართველებს არამცთუ მარტო საქართველოში აქცევდნენ ყურადღებას, არამედ საქართველას გარეშე ოსმალ სპარსეთშიაც მეოფე ქართველთაც და მათ მდგომარეობას შესახებ რომში ვრცელს მოსსენებას გზავნიდნენ. ესენი მეტად დიდს ყურადღებას აზერობდნენ სპარსეთში მეოფთ ქართველთა ტანჯვას და მწუნხარებას სჯუელას გულისთვის, მწუნხარებით უმზერენ ქეთეკან დედოფლის წამებას და შავბასისგან გადასახლებულ ქართველთ მდგომარეობას, მრავალთ დახმარებასაც აძლევენ, ნამეტურ სპარსეთში ყოფილ და ჰერობილ ბატონიშვილებს და ზოგთ ურანგულ ენსაც ასწიკლიდნენ. სპარსეთში ჰერობილთ ბატონიშვილებს ყოველთვის საწმუნრებით ათათრებდნენ, ასეთ გათათრებულეებზედ ხსენებულნი მოძღვარნი დიდს გავლენას ახდენდნენ და ბოლოს მათ კათოლიკობას უერთებდნენ, ბევრს ქართველ მუსულმანს განურცხადებია თავის სიკვდილის დროს, რომ მეკათოლიკის საწმუნრებას ვეკუთვნიო, რაც აკვირვებდა სპარსთა. ამ მოძღვართ მეოხებით მაგრობდა ქეთეკან დედოფალი, ამ მოძღვართ მეოხებითვე გადაიჩინეს თავი ქეთეკან დედოფლის

თანხლებულულებმა და მკჷმადიანობის მაგიერ კათოლიკობას შეუერთდნენ.

სპარსეთში მეოფე ვახტანგ მეფეს ვატრებმა დიდი დახმარება მისცეს; ესენი ამხნეებდნენ მას საქართველოს არსებობის საქმეებზედ, მათ ჩაუნერგეს ის აზრები, რომ ვახტანგს იმ დროის საფრანგეთის ხელმწიფის ლუდოვიკ მეოთხთმეტისთვის მიემართნა და საქართველოს შესახებ დახმარება ეთხოვნა. ამით დიდი დარბევა, დიდი იმედი მისცეს ვახტანგ მეფეს და სხვა ორბუღიანს. ვახტანგ მეფე დროებით სპარსეთში იურდაკეზი, მისი დაბრუნება საქართველოში შეუძლებელი გახდა. მიტომ ლათინთ მოძღვართ თათბირი ჰქმნეს ვახტანგ მეფესთან. თათბირის დროს ვახტანგ მეფეს აუწყეს საფრანგეთის სახელმწიფოს კითარება და მისთანვე უჩნოეს, რომ საფრანგეთში განმე კატობი გაეგზავნა და მოვარველობა ეთხოვნა. ამისთვის ვახტანგ მეფეს გეგმაც შეუდგინეს, რომ საქართველოს საფრანგეთს ამ გეგმის პირობებით შეუკავშირდესო. საფრანგეთში გასაგზავნათ ამოარჩიეს სხვა ორბუღიანი, რადგანაც სხვა სპარსეთში იმყოფებოდა, იქ მივირეფ ფრანგული ენაც შეესწავლა, როგორც გულშემატკივარი პირი, მისთანვე განვითარებულად და მართალი ბერი, ვატრებმა ვახტანგ მეფეს ამ პირის გაგზავნა უჩნოეს საფრანგეთში, ვახტანგმა შეიწინააღმდეგარს და სხვა ორბუღიანი მალე დაბრუნდება სპარსეთიდან საქართველოში, თან წამოიღო ვახტანგ მეფის წერილები და პირობები საფრანგეთის ხელმწიფის წინაშე წასდებად და მისაწოდებად; სხვას სპარსეთში მეოფეთ ლათინთ მოძღვართა ცამოატანეს წერილები თბილისის კათოლიკეების მოძღვართ აბატთან და ზოგიც რომში წასდებად და მისაწოდებათ მათს უმაღლესს სამღვდელთ პირებთან.

სხვა ორბუღიანი მალე მოვიდა თბილისში, ნახა ლათინთ მოძღვარნი, მათგან მიიღო კრებული დარბევა და მალე წასვლის საქმეს შეუდგა. 1712 წელს უკვე გაემგზავრა საფრანგეთში, ქართლიდან მან გზით იმერეთზედ გაიარა, კელათში,

მივიდა, რადგანაც გელათში იმყოფებოდა ვახტანგ ორბელინი, მძა სება ორბელიანისა, კაცი მწიგნობარი, რომელსაც ფრანგობა დასწამეს და ქართლიდამ იმერეთში განაძეგეს; სება ორბელიანმა თავის ძმა ვახტანგ ორბელიანი და რამდენიმე სხვა ჰერონთან გაიყოლა და შავი ზღვით გაემგზავრა კონსტანტინეპოლს. აქილამ ევროპაში გაჭყვა საქართველოში მყოფს და მოგზაურს რიშარს, რომელმაც დიდი ღვაწლი და დახმარება აღმოუჩინა სება ორბელიანს და მის დასს. 1713 წლის ბოლოს ესენი მისულან რომში, აქ მათ უნახვით რომის უმაღლესნი სამღვდელთა პირნი, სამღვდელთაგან მათ დიდი ჰატივი და თანაგრძნობა მიუღიათ, რამდენიმე ხნის შემდეგ სან-ბაზილის მონასტერში სება ორბელიანმა და მისმა ძმამ ვახტანგ ორბელიანმა კათალიკოსის სარწმუნოება მიიღეს და კათალიკოს ბერად აღიკვეცნენ. 1714 წლის დამდეგ სება ორბელიანი მოძღვარს რიშარს ჰარაიში გაჭყვა, მალე წარსდგა ღიუდოვიკ მეთოთსმეტეს წინაშე, საქართველოს შესახებ მოეხვია მუხლებზედ, თავიანი სცა და შემდეგ მიათვს ვახტანგის მიერ გატანებული წერილები და პირობანი. კოროლმა ყველაფერი სიამოვნებით მიიღო; სება რამდენჯერმე წარსდგა კოროლის წინაშე და გულმღულანებით სთხოვდა დახმარებას. კოროლმა აღუთქვა ყოველივე, ვახტანგის თხოვნას შეკასრულებო, ნამეტურ სებას აწმუნებდა საქართველოს თანამგრძნობელი საფრანგეთის მინისტრი ჰონშანტერნი და აიძულებდა სებას, რომ ღიუდოვიკი ყველაფერს აღასრულებსო.

დაიძულებული სება ორბელიანი მალე ისევე რომში დაბრუნდა, რომში კვლად იხილა ჰაზა და ზოგიერთ უმაღლეს სამღვდელთა პირნი, მათ წყალობა მისცეს, მისთან აღუთქვას მუდმივ დახმარების აღმოჩენა და მფარველობა. სება აქედამაც მალე წამოვიდა საქართველოში, მას თან გამოაყოფეს თორმეტი ლათინთ მქადაგებელნი. ესენი სება ორბელიანს საქართველოში უნდა მოეყვანა, სება ორბელიანის ძმა კი დაწმა რომში და საქართველოში აღარ დაბრუნდა, ეს აქ გარდაიცვალა.

1730 წ. ამან იქ ჯათინური და თრანგული ენები შეისწავლა და უკანასკნელ ჯათინურის ენიდამ ქართულს ენაზედ სთარგმნა წიგნი: „მხურვალეობა სარწმუნოებისათვის“. საბა ორბელიანი 1715 წელს, სექტემბრის 30, მოვიდა სტამბოლში, იქ ეს დარჩა ერთს წელწადს, იმყოფებოდა სტამბოლში მეოფის საფრანგეთის ელჩის დე-ზალერის მფარველობის ქვეშ. სტამბოლში მეოფი საბა ორბელიანი ლიუდოვიკ კაროლის ცნობებს უცდიდა; აქედამ რამდენჯერმე მან მინისტრებს უბრძანებდა, თხოვნის წერილებიც გაუგზავნა, მაგრამ უსუსხი და დაპირების პირობები ერთობ გვიანდებოდა, რადგანაც მამინდელი საფრანგეთის შინაური გარემოება ნებს ან აძლედა კაროლს და მის ახლო მდგომარეობით ვიწრო, რომ მათ საქართველოსათვის უურადლებს მიეპყროთ და დასმარება აღმოეჩინათ.

საქართველოს მდგომარეობა მეტად გამწვავდა; ასეთი სამწუხარო მსგედრი ქართველს გულის უწყევლადა, საბა სტამბოლში აღარ დადგა და მალე წამოვიდა საქართველოში; თან წამოიყვანა ის თორმეტი მისიონერები, რომლებიც მას რომიდანამ გამოაყოლეს. საბა ორბელიანი წამოსვლისას დიდათ ეკედრას სტამბოლში მეოფე საფრანგეთის ელჩს, რომ მას უურადლება მიექცია: საქართველოს მწარე მდგომარეობისათვის და ხანდისხან კაროლის და მინისტრისათვის წერილები გაეგზავნა უსუსუების მოსაკითხავათ. საბა ორბელიანი მოვიდა საქართველოში, მაგრამ საქმის შესრულებისა კი ვერაფერი შეიტყო, გზაში ბევრი რამ ნახა, ბევრად საკვირველებს, ბევრი საოცარი სახილველნი, ეს უფრო აწუხებდა მას, როცა წარმოადგენდა საქართველოს მდგომარეობას და რა ქართველთა ყოფა-ცხოვრებას ეკრძალებოდა. კასტანგ მეფე და საბა ორბელიანი აი რას ეკედრებოდნენ და ავლებდნენ საქართველოს შესახებ, თუ ლიუდოვიკ კაროლი, და რომის უახლოესი ისუტეებდნენ ქართველთა მფარველობას.

1) საფრანგეთის ხელმწიფემ უნდა წერილები მისწეროს სპარსეთის უფინს, რომ კასტანგ მეფე განთავისუფლდეს ად



საქართველოში დაბრუნდეს; ასევე უნდა ეუწყეთ მათ, რომ საქართველოზედ ქურდულათ გადაშტრებას თავი დანებონ, ტყვის მოტაცებას, ამით დაუიდავას, გაათათრებას, ხალხის შეწუხებას და ცრცხვას, უნდა ეუწყეთ მათ რომ არას დროს არ გაბედონ საქართველოში მეფის და ერის დაუგითხავად და შეუტულობად თავ-დასხმა და ომი, ომის ამბები ყოველთვის წინათვე უნდა იქმნას შეტყობილი ორივეს მხრისაგან. სპარსეთმა უნდა გაანთავისუფლოს ყველა ტყვეები ქართველების და ბევრს გაათათრებულს ქართველთაც უნდა ნება მიეცეთ, რომ ივანი ქრისტიანობაზედ გადავიდნენ ისევე, ასეთივე პირობები უნდა ცნობოს ოსმალეთს. ამ სახელმწიფოებთან და საქართველოს შორის უნდა დაარსდეს წესიერი მეზობლური განწყობილება.

2) საფრანგეთის ხელმწიფე საქართველოში გზავნის თავის სამხედრო კაცებს და ელჩს, გზავნიან აგრეთვე რამდენიმე მცოდნეთ და მსწავლულთ კაცებს, რომ ამით საქართველოში ეკრძაიული სწავლა შემოიტანონ და ქართველთ ასწავლონ, თუ როგორც ეს უნდა აკეთონ, რაფერ უნდა მართონ ქვეყნის საქმე, ვის როგორ მიმართონ.

3) საფრანგეთის კაცები წახალისდნენ და მიეცესთ მათ ძალა და ნება, რომ სტამბოლით საქართველოში შემოვიდნენ, გაჭრობა დაიწყონ და მით გააჩადონ საქართველოში გაჭრობის საქმე, საქართველოში შემოიტანონ საფრანგეთის ნაწარმოებები და საქართველოდამ იქ გაიტანონ ის რაც იქ საჭიროა და გასაგაღიც კარგი ექმნება. ასევე შეიძლება, რომ საფრანგეთის კაცებმა საქართველოს გზით ცხელს ქვეყნებშიაც იმგზავრონ და გაჭრობა გამართონ.

4) საფრანგეთმა უნდა გამოგზავნოს რამდენიმე სამღვდლო პირნი, და ამით კავკასიის მთიელ ხალხებში, სადაც ჯერ ქრისტიანობა არ არის გავრცელებული, იქ მათ ქრისტიანობა უნდა იქადაგონ, სწავლაც მოჭფინონ.

5) თუ საფრანგეთი საქართველოს თავის მფარველობის ქვეშ მიიღებს, მამინ კასტანგ მეფე თბილისში გააკეთებს სა-

ფრანგეთის ელჩისთვის და სხვა მსწავლულ ხალხთათვის სად-  
გომ ბინას, ვეუღა მომსვლელს შესაფერს ზატის აგებს,  
რომ მათ საქართველოს სამეფოს საქმეების მიმდინარეობას ჩი-  
ნებუდი სამსახური გაუწიონ და ხალხს ასწავლონ საჭირო სა-  
ქმეები, ევროპის განვითარების ზატისცემა, თვალის გახილება.

6) თბილისიდან შავ-ზღვამდის საქართველოს სამეფო საზღ-  
ვით გაკეთდება გზა, გაიმართება ფოსტები და ფოსტის ცხე-  
ნები იქნება და უსრულდება დასდგება, რომ საფრანგეთის ვაჭ-  
რებს საქართველოში თავის უფლად შეეძლოთ შემოსვლა, რათა  
გზაში არაფინ გასცარცვონ და არ დაღუბონ. ასევე გაკეთებული  
იქნება გზა საქართველოდან სპარსეთის საზღვრამდისაც და გზა-  
ში უსრულდება დაეგებულები. ბევრს საქონელს თვით საქართვე-  
ლოს მეფის ხარჯითაც გაიტანენ შავი ზღვით სპარსეთის სა-  
ზღვრამდე.

7) საფრანგეთის მისიონერებს საქართველოს სამეფოს  
ხარჯიდან საკმარისი ძალა და დახმარება მიეცემათ, რომ მათ  
კავკასიის მთებში დღევანდლამდე კერზად დაშთენილი ქისტები,  
ჩეჩნები და ლეკები ქრისტეს სარწმუნოებაზედ მოაქციონ.

8) ვანტანგ მეფის და საქართველოს მდგდელ მთავარ კა-  
თალიკოს არამც თუ ენატრებათ მართლთ საფრანგეთის მთა-  
რეულობა, არამც უსენი შინა არიან, რომ კათოლიკოს სარ-  
წმუნოებასაც შეუერთდნენ და მათის მაგალითით და მიბნებით  
მთელმა საქართველოს ერმაც შიდილს კათოლიკოს სარწმუნოება-  
მას ფიქრდ არ უნდა, საქართველოს ერი მოწადინებულია რომ  
თან დაახლოვდეს, გაიმართება ფოსტები, მატარებელი გზები,  
ცხენები, ამისთვის უზრუნველდება ზომიერი ფასი.

ვანტანგ მეფის ბირობებში ბევრ კიდევ სხვა კითხვები  
უკთვლად ჩამოთვლილი, მაგრამ მის ცნობებმა ჩვენამდის დაწკ-  
რილებით ვერ მოახწიეს. საფრანგეთის სიმოქრემ და შუაში მდუ-  
ბარე ოსმალეთის სისასტიკემ შეაბრკოლეს ვანტანგის ნატვრა,  
იმ დროის შორს მხედველთ ნატვრამდის მოლოდინს დაშ-

თა. ამ ნატურის მოსურნენი ვახტანგზედ უმეტესად სხვანი იყვნენ და ნამეტურ ჯათინთ მოძღვარნი, რომელთაც კარგად იცოდნენ საქართველოს ერის წარსული ისტორია და ის ღვაწლი, რომელიც ამ ერს ქრისტიანობის მუარველობისთვის გაეწია და დაეხარჯნა, ამ შირთა პატივის მცემლები საქართველოში ბევრნი იყვნენ და მეტად ბრძენნი და ჭკვიანნი კაცებიც, ესენი საქართველოს ევროპასთან დაახლოვებას დაუყოვნებლივ ითხოვდნენ და საჭიროებდნენ. სხვათა მრავალთ ჩინებულ საქართველთ შორის იყო კიდევ ცნობილი პაატა ბატონიშვილი, კაცი მსწავლული, მრავალ საქმეთა მცოდნე და გამოცდილი, ეს შირი მცნობი იყო ინგლისის სახელმწიფო წესების, ხალხის განვითარების, სამოქალაქო წეს-წყობილების, ამ გვამს დიდთ სურდა, რომ საქართველო ინგლისს დაახლოვებოდა ინდოეთის გზით და ამ დაახლოვებით საქართველოც წარმატების გზაზედ დამდგარიყო, პაატა ბატონიშვილი ამას მით უფრო ნატრობდა, რადგანაც ეს ნამყოფი იყო ინგლისში, საფრანგეთში და სხვა სახელმწიფოებშიაც, კარდა ამის იგი იყო თავის დროის კვალად საკმარისად განსწავლულ — განვითარებული. ვახტანგ მეფე რომ რუსეთში გადასახლდა, სხვათა შორის, ამის თანახმობულებში ურდა პაატა ბატონიშვილიც, პაატა იმავე დროს პეტრე დიდისგან დაარსებულ სამხედრო სკოლაში შევიდა სასწავლებლად, იქ მან სწავლა დაამთავრა და შემდგომ ამის ჩუმად გაიზარა საფრანგეთში, იქილამ ანკლიაში, ინგლისილამ ისევე პარიში მიბრუნდა, რადგანაც იქ ცხოვრება გაუჭირდა, უკანასკნელ იგი შევიდა პარიჟის სამხედრო სასწავლებელში, სადაც შეისწავლა ფრანგული და ანკლიური ენები, უმჯდლეს სამხედრო სწავლის მიღების შემდეგ ისევე საქართველოში დაბრუნდა, მოსვლისთანავე მეფე ერეკლეს დაუახლოვდა, მეფე ერეკლეს ეს უამბობდა ევროპის ერთა სახელმწიფო ცხოვრებას, წესებს და სხვადა-სხვა ცნობებს, აუწეს და აცნობა კარგად საფრანგეთი, ინგლისი და ზოგი ერთიც სხვა სახელმწიფოებთა ძალნი.

პაატა ბატონიშვილი, უჩიევდა მეფე ერეკლეს, რომ რაკი

საფრანგეთი შორს არის საქართველოზედ, მათთან დაახლოვების თავი დავანებოთ და ჩვენ ინგლისს დავუახლოვდეთ კალკუტის გზითაჲ. ამან აუწყა, რომ ეს უფრო ადვილად მოხერხდება, ვიდრე ევროპის გზით საფრანგეთთან დაახლოვებაჲ, ამიტომ ზაატა ბატონიშვილი დროებით სპარსეთში გაემგზავრა, იქ დაიწყო ამასუდ მეცადინეობა. მეფე ერეკლეს კარს მეოთხნი ზატრები-კი საფრანგეთის კავშირს ითხოვდნენ, ერეკლეც ამას მორჩილებდა. ზაატა იტყობდა: ინგლისელნი უფრო ადვილად შეგვეწყვიან და დაგვეხმარებინ ჩვენ, ვინემ სხვა სახელმწიფონი. აბა ნახეთ ჩვენს ვაჭრებს რა გვარ დახმარებას აძლევენ კალკუტას და მადრასეში, რამოდენა ვაჭრობა მიდის იქით, რამოდენა საქონელი შემოაქვთ. აქა, თვით ინგლისელნიც რა ხალისით მოდიან ჩვენში, ჩვენც გვიმასზინძლდებიან და გვესიყვარულებიან როგორც ქრისტიანებს. ამ დაახლოვების წინააღმდეგს ვერც სპარსეთი გვეტყვის რაშეს, ამის მოხერხების თვის სპარსნიც აილაგებიან. შავ-ზღვის გზებს გარდა ამ ცნობების საფუძვლათ მართლაცა და ჩვენ გვაქვს რამდენიმე ცნობა ინგლისელთ საქართველოში მოსვლის შესახებ, ხოლო იმ დროის ქართველთ ამაზე არატყრი ცნობა არ დაუტოვებიათ, არა გვეგონია კი, რომ 1771—77 წლებში, საქართველოში მოსულთ მსწავლულთ მოგზაურთ ინგლისელთ შესახებ თვით მათშივე რამე ცნობები არ იქმნეს დატოვებულნი.

ამ დროებში ინგლისელთ ვაჭარნი და მოგზაურნიც სპარსეთის მხრითაც ხშირად შემდიოდნენ საქართველოში, საქართველოს ვაჭრებიც ძრეულ ხშირად მიდიოდნენ სპარსეთში, და იქილამ კალკუტას, მადრასეს და ბოლოს ინგლისში.

კალკუტაში, მადრასეში და ინგლისში საქართველოდამ მივრევლად თბილისელ ვაჭრებს ვხედავთ, შემდეგ სავაჭროდამ მოსულებს, რომლებსაც უკანასკნელ ვაჭრობა დაუწყვიათ, ამათ შემდეგ გაიბა ერთობის ქსელი და თვით 1830 წლებამდის იქ საქართველოდამ ვაჭრები ძრეულ ხშირად და მრავლად მიდიოდნენ სავაჭროდ. 1829 წ. კალკუტაში გარდაიცვალა ახალცი-

ხელი შემდეგელა ვაჭარი, გიგო ხურსიძე. 1792 წ. თბილისი-  
სიღამ კალკუტას და მადრასეში გაუტანიათ 800 ურეში მატე-  
ლი; ამების გამოდევლ და მწარმოებლად ითვლებოდნენ თბი-  
ლისის ვაჭრები, მაშინდელ ვაჭრებთ დავთრები მე ვნახე, ერთს  
ვაჭარს აქვდა, იქიდან შევიტყე, რომ 1796 წ. თბილისი-  
დან ვაჭრობის მიმდევარ ამხანაგებამ წაიღეს დიდი ძალი საქონ-  
ელი, ეს საქონელი იქ გასაღეს ინგლისელებზე, იმ დროის  
კვალად ერთ ვაჭარს კაი მოგება შეხვდა, რვასი (8000 მ.)  
თუმანი: რვასი თუმანი იმ დროის კვალად შეტად დიდს ფუ-  
ლად უნდა ჩაითვლოს, ისიც ერთს გამგზავრების დროს, ერთ  
პარტიის გატანის დროს მოგებული, ვინც ხშირად დადიოდა  
და ვაჭრობდა, ის რასაკვირველია დიდს ფულს მოიგებდა, გა-  
რემოებათ და ბედმა ისე შეუწყო ჩვენს ვაჭრობას ხელი, რომ  
ბევრმა იქ შეტად დიდი შემდეგაც შეიძინა და მათში რაღაც მან-  
ქანებით გაჩნდნენ ისეთნი მდიდარნი და მოხერხებული ვაჭრე-  
ბიც, რომელთა ქონებაც მიჯიანებადის ადიოდა, ამ პირებს  
ინგლისის მთავრობაც კარგად იცნობდა. ინგლისელთ კავშირი  
ჭკონდა მათთან. ასეთ მდიდარ პირების ცნობებს საქართველოს  
ვაჭრები თბილისში მოსვლის შემდეგ მრავალთ ქართველთ და  
სომეხთ მოუთხრობდნენ, რომ იქ ესა და ეს მდიდარი ვაჭარი  
სცხოვრებსო. ხშირად თვით ამ მდიდარ ვაჭრის კაცებიც მო-  
დიოდენ საქართველოში სავაჭროთ; საქე ისე მოეწყო და მოე-  
მართა, რომ თბილისის ფხიზელ მცხოვრებთ ქართველებმა კალ-  
კუტის და მადრასეს მდიდარ სომეხებთან წერილების გზავნაც  
დაიწყეს, საქართველოს შესახებ გადმართა მიწერ-მოწერა და ლა-  
პარაკი; მალე პაატა ბატონიშვილიც წავიდა ხორკისანს და იქი-  
დამ ინგლისში, მაგჭამ საქმე იმან შეაბრკოლა, რომ მეფე  
ერეკლე ჭოჭყანიძე, ხაკმაძისად ქრდილობდა ინგლისელებზედ  
ლაპარაკე, მათთან დახლოებება და ერთობა.

მეფე აღიარებდა, რომ იგინი ჩვენს მიერჯულენი არ არიან  
და ვაი თუ მოვტყუვდეთო საქმე იმით გათავდა, რომ პაატა  
ბატონიშვილმა და სხვამა, რომლებიც ვახტანგ VI შვილის

ბაქარის ჰატივის მტკემელნი იუვნენ, მათ სურდა, რომ ქართლის მეფობა ერეკლესთვის წაერთმიათ, ბაქარი მოეყვანათ საქართველოში და მისთვის მიეცათ საქართველოს მეფობა. ბაქარი ამ დროს რუსეთში სცხვრობდა და ხარისხით გენერალ-ლეიტენანტი იყო. ამ ჰირებმა ეს მიტომ განიძრახეს, რადგანაც იგინი ამჩნევდნენ, რომ ერეკლე მეფის მეფობა საქართველოს დასადუხათ გარდაიქცევათ, მას არც შვილები ჰყავს კარგები და არც შვილის შვილები, არც ერთი მათში სამეფო ზირი არ არის, ეგენი მეფობას ვერ შესძლებენ, ერეკლესებური მეფე გიორგი იქმნებათ და გიორგი კიდევ საქართველოს აღარ გამოადგება; საქართველოსთვის საჭიროა შორს მხედველი მეფე, განათლებული და ევროპის სახელმწიფო წესებთა მცნობი, ასეთ ღირსეულ ზირად მათ ბაქარ ბატონიშვილი მაჩნდათ; ამისგან უკეთესი მაშინ სხვა არავინ ეგულებოდათ, მაგრამ ვერა გააწყესრა, მათ წინააღმდეგ დიდი დასი იღწოდა. უკანასკნელ მათ შეადგინეს ძლიერი დასი და ამ დასს ჰნებდა მეფე ერეკლეს ოჯახის მთლად ამოწყვეტა, მაგრამ ეს ვეღარ მოხერხდა, რადგანაც ერთმა კაცმა დათუნა ფეიქარმა გასცა იგინი, მეორე მესამე დღეს „შეთქმაში“ მონაწილეობის მიმდებნი სულ დახატომრეს, მალე სამართალი მოხდა და რამდენსამე ზირს სიკვდილი გადაუწყვიტეს, სხვათა შორის ჰატა ბატონიშვილს თავი მოსჭრა მუხლმემ, მაშინდელს რიეზედ, საქვეუროთ, ავლაბრის ხიდის გვერდით. ასე გათავდა ჰატა ბატონიშვილის საქმე!

ამ კაცის ცოდნას და განვითარებას „ქართლის ცხოვრებას“ არ მალავს: იქ მოხსენებულა, რომ „ჰატა ბატონიშვილი, კაცი დიას მეცნიერი და განსწავლული ფრანგისტანში“ ამ ზირის თავის მოკვეთა ბევრს დახანდა თურმე, ბევრი დიდათაც სწუხდა, ეს რა მოხდათ. მეფე ერეკლეს სიძროვეს ჰატას ჰატიობა, მეფეს შეუწყენარებია, მალე რიეზედ კაცი უფრენიათ, რომ ჰატას ეხატოსო, მაგრამ საქმე უკვე აღსრულებული ყოფილა, ჰატა თავ-მოჭრილი უდებულა, მეფე ერეკლემ შორს ძრიელ დაინანა ამის მოკვლათ, დიდათ სწუხდათ. სწორეთ ეს

სამართალი და დასჯა გახდა მის მიზეზათ, რომ დასჯილის ამილახურის შვილმა ერეკლეს მოღვაწეობის ცნობები და საქართველოს ამბების 1779 წელს ჰეტერბურგში რუსულად დაბეჭდა. ამ რუსულს წიგნში მეფე ერეკლეს დიდათ ჰუმედრიან და ჰეიტხავენ უსამართლობისათვის.

გავიდა რამდენიმე წანი და მეგრე თვით მეფე ერეკლეს დაადგა მის ნარჩევ გზას და თვით მეფე ერეკლემაც-კი მისწერა სპარსეთში მეფეს ინგლისის ელჩს წერილი საქართველოს შესახებ და მათთან დაახლოვებას ითხოვდა. ამ წერილის მიწერა გახდა იმის საფუძვლად, რომ 1775 წ. საქართველოს მეფე ერეკლეს და ერთ მდიდარ სომეხთ შორის მიწერ-მოწერა გაიმართა და საქართველოზედ ლაშარაკი.

### III

საქართველოს ვაჭრებს ჩვენის ქვეყნის შესახებ უცხოეთში ბევრნაირი ცნობები გაჰქონდათ, რომლის ზოგი ქართველთ სამტრედ რჩებოდა და ზოგი-კი სასარგებლოდ. ამ ზირების მეოხებით ჩვენს სამეფოს ხშირად ზარალიც მოსდიოდა და კაი შეითხვეუებოც. მათზედ უკეთეს მზვერავად კაცი სხვას ვერავის გაიჩენდა. ამ ზირებზედ და მათ ზნეობით მხარეებზედ ბევრი რამ იყო დამოკიდებული, ბევრჯელ მათგან საქართველოს ვნებაც მიუღია და ბევრჯელ სარგებლობაც. მათში იყვნენ ორნაირი დასის ზირნი, ერთნი თუ დალატობდნენ და სპარს-ოსმალეთში და სხვაგან შინაური ცნობები გაჰქონდათ შესუიდეით, მეორენი-კი იყვნენ ისეთნი, რომელნიც საქართველოს უბედურს საქმეებს მწუნარეს თვალთ უმზერდნენ, ისინი მის სასარგებლოდაც მოღვაწეობდნენ. ერთ ასეთ კეთილ მოღვაწე ზირად ჩვენ ვხედავთ ვინმე იაკობ შახრიმიანს, რომელზედაც აქედამევე მოუთხრობთ მკითხველს:

იაკობ შახრიმიანი შთამომავლობით და სარწმუნოებით ჭარხიანი იყო. მისი წინაპარნი ჭაისტანის ახრების შემდეგ ინ-

დოკუმეტი გადასახლებულან და მადრასეში ვაჭრობა დაუწყვიათ. შემდეგ დროში ამ გვარის ვაჭრებს შუუძენიათ დიდი ძალი შეძლება, ამ შეძლების საშუალებითაც მათ დიდი წარმოება დაუწყვიათ საქართველოში, სზარსეთში, ინდოეთში და ინგლისში, სზარსეთიდან საქართველოში მათ შემოჰქონდათ ის საქონელი, რაც აქ იყო საჭირო, რასაც აქ ჰქონდა გასაყალი. აქედამ გაჰქონდათ ის საქონელი, რაც აქ იყო საჭირო. ამათ თურქეთში ძირულ კარგად წაუვიდათ ვაჭრობის საქმე, მალე ცნობილ ზიკრებად შეიქმნენ ზემოხსენებულს ადგილებში და ხალხებში. სჯამე ისე მოემართათ, რომ მალე ესენი მილიონებებად შეიქმნენ; მათ მიიმხრეს თვისკენ დიდი ძალი სომხის მოგზაურ ვაჭრები და ამ ვაჭრებსაც ვაჭრობისათვის თანხს და სხსსარს აძლევდნენ, რის მეცხებითაც წარმოება უფრო გაუგრძელდათ და სიმდიდრეც უფრო მიემატათ, ისე რომ ამ გვარის ერთ წევრთაგანი იაკობ შახრიმიანი, XVIII საუკუნის ნახევარს. უბვე 15 მილიონის ზატრონად აღმოჩნდა, დიდ-ძალის მამულების უმების და მონების ზატრონად. ამას აღმოუჩნდა 15 ათასამდე ინდოეთის სხვა-და-სხვა ტომთა მონები. იაკობ შახრიმიანს სომხების და სომხეთის დიდის სიყვარული ჰქონდა გულში, რომ ხებზედ ჯერჯვანი უურადად ჰქონია მოჰყრობილი, რადგანაც სომხეთი მაშინ დიდს უბედურებას ითმენდა სზარს-ოსმალთა მეცხებით, შახრიმიანი და მის ამხანაგები სომეხთა სასარგებლოდ არაფერს იშურებდნენ, ყოველთვის ეხმარებოდნენ დევნულ სომხებს და იხმობდნენ თვისკენ ინდოეთში და ინგლისში. აი ამათის მეცხებით გადასახლდნენ სომხები და მათის დახმარებით გაიმაგრეს იქ ფეხი, ვაჭრობას მოჰკიდეს ხელი და შემდეგ ისე გამდიდრდნენ, რომ მოელს სომხის გვარიდან მათ არსად ადარა ვინ სჯობდა სიმდიდრით და ვაჭრობით. სომხის გვარის ვაჭრებს გარდა მათ მოვარეულობის ქვეშ ბევრნი ქართველებიც დაშთენილან, საქართველოში აღარ დაბრუნებულან, ქართველთ დევნა შეწყუების გამო იქვე დახტვილან, რთორც კიგო ხურსო.



ძე, (ისარდლოვი) ნარიმანაშვილი და სხვანიც მრავალი, რომელთა მეთვლა აქ შორს წავა.

შახრიმანების გვარიდამ უველასუდ დიდის სიყვარულით სომხეთისადმი აღმოჩნდა იაკობ შახრიმანის, ამან იქ დაიწყო სომხეთის ადღენის შესახებ თათბირი და დრტვინვა. იქ მან ძალიან ბევრი თანამგძმობელნიც მოიხზვა, თანამგძმობლებში ბევრი მეტად სანატო, შორს მხედველნი ზირნიც აღმოჩნდნენ. მათ განიძრახეს მადრასეში სომხური სტამბის გახსნა და წიგნების ბეჭდვა, სტამბა მალე დაარსეს, წიგნების ბეჭდვაც მალე დაიწვეს და რამდენიმე ხნის განმავლობაში მათ გააბრწყინეს სტამბის საქმე და სომხური წიგნების ბეჭდვა, ბეჭდავდნენ წვრილ-წვრილ ანბანებს, საკითხავ წიგნებს და ამ წიგნების უმეტესს ნაწილს სომხეთის ერში გზავნიდნენ, მუქათათ არიკებდნენ და ავრცელებდნენ წერა-კითხვის ცოდნას, დიდი შრომა და ამაგი დასდეს მათ სომხის ერს იმ დროს, როცა ოსმალ-სპარსეებისაგან ესენი დიდს დევნაში იუენენ, წვრილ წიგნებს გარდა იქ დიდროს წიგნებსაც ბეჭდავდნენ, და სხვათა შორის, 1774 წ. ზირველად იქ დაიბეჭდა სომხეთის და საქართველოს ისტორია, შედგენილი მე-XI საუკუნის გასულს, სუნის ეპისკოპოსის სტეფანოზ ობუელიანისაგან, რომელი ისტორიაც ქართველებისთვის ძვირფასს განძს შეადგენს, რადგანაც სტეფანოზ ობუელიანი სწერს, რომ საქართველოს ისტორიის მასალები მე „ქართლის ცხოვრებიდამ“ გამოგვიბეა. აქედამ აშკარად სჩანს, რომ „ქართლის ცხოვრება“ XI საუკუნეშიაც ჰქონიათ ქართველებს და არა XVII საუკუნის ბოლოს შეუდგენიათ, როგორც თქვამდნენ მრავალი. ამ ისტორიის გარდა იქვე დაიბეჭდა ვრცელი ტომი სომხურს ენასუდ შედგენილი, სადაც აღწერილი არიან უველას ის გამოჩენილნი მხედარნი, მეომარნი, მეფენი, მწერლები და სასულიერო ზირნი, რომელთაც-გი სომხეთისთვის რამე სარგებლობა მოუტანიათ. სხვათა შორის იქ აღწერილია ერეკლე მეფეც წიგნის დამწერი ერეკლეს დიდის ქებით მოხსენებს, როგორც კეთილ მოწყალე მეფეს, ჭეშმარიტს ქრისტი-

ანს, საწულები შემბრალეს და სომხების მთარგელებს. ეს ჭკმ-  
მარიტიც არის. ერეკლე მეფე დიდს მთარგელობას უჩენდა სო-  
მხებს: ზოგს თავადიშვილობა მისცა, ზოგს აზნაურობა და  
ზოგს მოქალაქე ვაჭრებს დიდძალი მამულ-დედულები. მადრა-  
სეს და კალკუტის სტამბის საქმეებმა ისე წაღვა წინ ფეხი,  
რომ უკანასკნელ იგინი გახდნენ წინა-მორბედად და წამხალისე-  
ბელ ძალად, რომ ერთმა, მეტად სახატო სომეხთ მოძღვარმა  
ტერშმოვანმა 1794 წ. სომხურს ენაზედ ზირველად სომხური  
კვირის გაზეთი „აზღარარი“ გამოსცა. ამ სტამბაში სომხურ  
წიგნებს გარდა ინგლისურ წიგნებსაც ბეჭდავდნენ. ამ გაზეთის  
გამოცემა ზირველი მაგალითია სომხურს მწიგნობრობაში, ამი-  
ტომ მის ისტორიას სომეხნი დიდს სახატო ადგილს უთმो-  
ბენ.

იაკობ შახრიმიანი თავის მეცადინეობით, სტამბის საქმით,  
წიგნების ბეჭდვით და სხვა კეთილ-მოღვაწეობით მალე იქმნა  
ერეკლე მეფისაგან გაცნობილი. ერეკლე მეფეს თფილისის სო-  
მეხთ მოძღვარნი ხშირად მოუთხრობდნენ, რომ იაკობ შა-  
ხრიმიანი ასეთის ჭაზრისა-გახლავსთ თქვენზეო. ნამეტურ ესი-  
მოვნა ერეკლე მეფეს მაშინ, როცა ამას შეატყობინეს ის ქება,  
რომელიც მადრასეში დაიბეჭდა სომხურს ენაზედ. ერეკლე მე-  
ფემ ისურვია ამ ზირთან დაახლოვება და მიწერ-მოწერის დაწყო-  
ბა. ეს მალეც მოხერხდა და 1775 წ. წერილების მიწერ-მო-  
წერა და მეგობრობაც დაიწყო. იაკობ შახრიმიანი მეფე ერეკ-  
ლეს წერილებს ყოველთვის სიამოვნებით იღებდა და კითხუ-  
ლობდა, მეფის ყოველს სიტყვას დიდს მნიშვნელობას აძლე-  
და; ყოველი წერილი—მისთვის სასიხარულოდ შთებოდა და  
აღარ იცადა მეფისთვის და მეფის თანამოაზრეთათვის რაგვა-  
რის მადლობით გადაეხანდა სამაგიერო. ამას შით უფრო ნატ-  
რობდა ეს ზირი, რადგანაც ერეკლე მეფე მას მიანიჭდა სომეხ-  
თის და სომხების მთარგელობაც, მართლაცადა ერეკლე მეფე  
დიდად სწყალობდა და მთარგელობდა ნამეტურ იმ სომეხებს,  
რომლებიც თხმალ-სხარსებრს მონების ქვეშ იყვნენ და მათ ხშირ-

რადც სწავრდნენ. შახრიმიანმა ერეკლე მეფის სამაგიეროს გარდახდა დიდის საქმით ისურვა, მან მოიწადინა საქართველოს სამეფოს გამაგრება, მერე საქართველოს მეფის დახმარებით სომხეთის ადღეგნა. ესეთი დიდებული აზრი შახრიმიანს კარგა ხანს ჰქონდა გულში, მაგრამ იგი დროებით საიდუმლოდ ინახავდა, უკანასკნელკი, რაცა ჰაზრი საქმეზე მივიდა. მაშინ-კი, მან თავის მეგობრებს განუცხადა და აცნობა დიადი განძრახვა. შემდეგ უფრო განუცხადდა ნატვრა და საქმესაც შეუდგა; რადგანაც მის განძრახვას იქაურმა სომხობამ დიდის პატივით შეხედა, ამასვედ უკეთეს ვერას გაგაკეთებთ ჩვენად, ამ საქმეს უგელამ ხელი უნდა შეუწყობთ.

მალე ერეკლე მეფეს შახრიმიანისგან მოციქულები მოუვიდნენ, წერილით ულოცავდნენ მეფე ერეკლეს და ეგვიდებოდნენ საქართველოს გაძლიერებას და ქრისტიანთ მოფარველობას. ლოცვის შემდეგ, სწერდნენ, რომ თქვენ თუ ისურვებთ და საქართველოს და სომხეთის გაძლიერებისთვის დახმარებას ითხოვთ, ჩვენ ვუცდებით, რომ თქვენი ნატვრა ინგლისის მთავრობას ვაუწყოთ, მათ აუწყონ საქართველოს და სომხეთის მდგომარეობას, ქრისტიანთ შეწუხება, თუ ვითარ იტანჯებოდნენ 1300 წ. განმავლობაში ქრისტიანობის გულისთვის მძიმადიანებში მომწყვდეულნი, ჩვენ ვუცდებით, რომ ინგლისის მთავრობას წერილები მივაწერინოთ ოსმალ-სხარსეთთან და მათ ებრძნოთ, რომ საქართველოს და სომხების ქენჯნას თავი დაანებონ.

ბევრს ვიდრე სხვა ღაბიურებს უთვლიდნენ და აუწყებდნენ მეფე ერეკლეს. ერეკლემ უგელაფერი სიამოვნებით მიიღო, პასუხიც მასცა და აუწყა, რომ თანახმა ვარო; თუ კი რამე საქმეს გააკეთებთ და დახმარებას აღმოაჩენთ, მე დიდის სიამოვნებით მივიღებო, მის მეორებით სომხეთის საქმესაც გაგაძლიერებ, მომავალში სომხეთს ადვადგენო. პასუხის მიღების შემდეგ შახრიმიანმა ინგლისის მთავრობასთან დაიწყო მეტადინება და მათ აუწყა უფუელივე საქართველოს შესახებ, საქართვე-

ლას საზღვრები, ქართველი ერის სარწმუნოება, მეფე, წეს-  
წილობილება, სამხედრო ძალა, ქალაქები, დაბა და სოფელი, ვა-  
ჭრობა, მუსულმანთაგან შეწუხება, დევნა და ბევრიც კიდევ სხვა  
ცნობები. ინგლისის მთავრობამ ამ მოხსენებას სიამოვნებით შე-  
ხედა, ზასუხად მიუგეს: რომ ძალიან კარგი, ჩვენ დიდის სია-  
მოვნებით დაუხლოვდებით საქართველოს და თქვენც ნებას მი-  
ცემთ, რომ თქვენი მონებით და თუღით საქართველოში გა-  
დასახლდეთ. რაკი ინგლისის მთავრობისაგან შესრებიანმა სი-  
ტუვს და თანხმობა მიიღო, მას შემდეგ მეფე ერეკლეს გამო-  
უგზავნა კაცები და უოველივე აუწესა, რომ ინგლისის მთავრო-  
ბა დასთანხმდა, საქართველოს დიდს მფარველობას აღმოუჩინ-  
ოთ. ყოველნიერ სწავლას და სამხედრო ცოდნას შემოიტანენ და  
მეტ მანდ გადმოგსახლდები ჩემის მონებით და შეძლებითათა.  
ამ დროსვე გამოუგზავნა ერეკლე მეფეს ოქროს ხმალი, სამე-  
ფო ჯვერთხი, გვირგვინი და სხვა-და-სხვა ძვირფასი სამეფო  
შესამოსელნი სახმარად ტახტზედ ასვლის დროს და შემდეგ.  
როდესაც კი საქართველოში მათის შთამომავლობის ვინმე გა-  
მეტყუდებოდა ისიც კი უნდა ითქვას, რომ საქართველოს სამე-  
ფო ტახტი ასეთის საგანძურით ძველათვე იქმნა მდიდრად აღ-  
ვსილი.

მეფე ერეკლემ დესპანების პირით სრული მორჩილება გა-  
ნუცხადა, წერილიც გაუგზავნა და აუწესა, რომ ყველაფერზედ  
თანხმა ვართ, ერთი სიტყვით, მე ჩემს სიტყვას არ შევცვლი,  
ყველაფერ დიდის ზატოვით და ჩინარუღით მივიღებთ. დაშტო-  
ცებუელი ზირობა და მეფე ერეკლეს ნატვრა მალე აცნობეს შა-  
ხრიმანს. უკანასკნელი ზასუხის შემდეგ იაკ. შახრიმანი წარ-  
სდგა კიდევ ინგლისის მთავრობის წინაშე და მეფე ერე-  
კლეს ნატვრა და მფარველობის ქვეშ შესვლის თანხმობა აუწ-  
ეს, ინგლისის მთავრობამ უოველისთერი სიამოვნებით მოის-  
მინა და საქართველოს შესახებ ცნობები მოსდხოვეს, თუ რა  
გზით და რა მხრით უნდა მოვიდოთ საქმეს ხელი და დახმა-  
რება აღმოუჩინოთ საქართველოს. შახრიმანმა და მის მომ-

ხრებმა დაიწყო გეგმის შედგენა, აღწერა, და ამ აღწერაში უფელისფერი დაწვრილებით მათავსეს, თუ საქართველოში რა გვარი ცვლილება უნდა შემოეტანათ. მალე ინგლისურს და სომხურს ენაზედ ამ ცვლილების წესდება ცალკე წიგნათა დაბეჭდეს, სომხურის დაბეჭდილის ერთი წიგნი სომხის კათოლიკოზისთვის გამოგზავნათ ეჩმიაძინში, მეორე წიგნი — მეფე ერეკლეს და მესამე წიგნი იმ დროის რუსის იმპერატრიცა კატერინა მეორეს, იმპერატრიცას ამ წიგნს ვარდა თხოვნაც გაუგზავნეს შემდეგის შინაარსის:

„ინგლიზის მთავრობამ თავს იღვას ქრისტიან ქართველთა და სომეხთა მფარველობა და ზატრნობა. საჭიროა, რომ კავკასიაში ერთი ძლიერი საქრისტიანო სამეფო დაარსდეს, თორემ იქ ქრისტიანები დიდს ტანჯვა-წვალებაში არიან მაჰმადიანებისაგან, ინგლიზის მთავრობას ჰსურს, რომ საქართველოს სამეფოს ხელი შეუწეოს, საქართველოს მეფე გაძლიეროს და იგი გამაძინდოს მთელს კავკასიაში ქრისტიანთა ძლიერ მეფედ; თქვენ, როგორც ახლა მდებარე სახელმწიფოს, მასთანვე კეთილ მორწმუნე ქრისტიანი, თანამოსაუდრე და მერჯულე საქართველოს ერისა, იმედია ამ საქმეში მონაწილეობას მიიღებთ და დახმარებას აღმოაჩინებთ, რომ ეს საქმე მოხერხდეს, და მისსაშუალებით ერთხელა და სამუდამთა მთელს კავკასიაში მოიხზოს ქრისტიანთა დევნა და შეწყობება.“

ეს წიგნი წაიკითხეს სომეხთა კათოლიკოზმა, მეფე ერეკლემ და სხვათაც მრავალთა, ეგელას მოეწონათ და ეგელა თანხმად იყო წიგნში მოხსენებულ და აღწერილ საქართველოს სამეფო ცვლილებისა. წიგნის გაცნობის შემდეგ კიდევ გაიგზავნენ კატები და მოლაზარაკება გაიძარათ. ერეკლესაც მალე მოუვიდა ზასუხი, საქმემ დაბოლოების ფერი მიიღო. საქართველოს შესახებ აი რას სწერდნენ, რომელ კითხვების თანხმად ამდენიმე მუხლი ზემოხსენებულ წიგნში დაბეჭდილიც არის.

1) საქართველოს საქრისტიანო სამეფო უნდა გაძლიერდეს, აღროძინდეს, მას რიგიანი ძალა უნდა აღმოუჩნდეს ამ

კადლიერებისათვის, იგი უნდა დაუახლოვდეს ინგლისს და სხვა-  
თა ევროპიელ სახელმწიფოებს, ქართველთ უნდა ეცადონ, რომ  
ინგლისის დახლოვებით ისარგებლონ თვითონ და დაასარგებლონ  
კავკასიის სხვა ქრისტიანებიც.

2) ერეკლე მეფე უნდა გამოცხადდეს საქართველოს და  
სომხეთის მეფედ, უცხო ხელმწიფენი მას ზატის უნდა სცემ-  
დნენ როგორც დიასუქს მეფეს; ამ მეფის სიკვდილის შემ-  
დეგ ტახტზედ უნდა ავიდეს მის უფროსი შვილი, ევროპის და  
აზიის ყველა სახელმწიფოანი ახალ მეფესაც ისე უნდა უმზერ-  
დნენ, როგორც ძუელს მეფეს. ევროპელთ საქართველოს დე-  
და ქალაქ თფლისში უნდა იყოლიონ თავიანთ საკუთარი ელ-  
ჩები, აგრეთვე საქართველოს სამეფოშიც უნდა გაგზავნონ თა-  
ვის მხრივ ელჩები ევროპის და აზიის სხვა-და-სხვა სახელმწი-  
ფო ქალაქებში.

3) საქართველოს სამეფო წესები, მთლად უნდა შეიცვა-  
ლოს, თბილისში და საქართველოს სხვა ქალაქებში უნდა გა-  
კეთდეს ჯარისთვის თავშესაფარი სახლი, უნდა მოგროვდეს ჯა-  
რი, მათთვის უნდა განწესდეს სამსახურის დრო, უნდა დაარს-  
დეს სამხედრო სწავლა, შესდგეს არტილერია, სხვა-და-სხვა სა-  
ჭირო საქმეები და სწავლანი სახელმწიფოებისთვის, ყველა ამა-  
ბისთვის ინგლისიდან იგზავნება სამხედრო ჯარები, აფიცრები  
და მსწავლეუნი, რომელნიც ამზადებენ ხალხს და ჯარს, ჯარს  
უნდა მიეცეს რიგისი ტანთ-საცმელი, ყველას ქრთხიანი თო-  
ფები, უნდა გაკეთდეს ამის მცოდნე ჯარები და ხელისუფლება ინ-  
გლისიდან უნდა გაიგზავნონ, საქართველოში სხვა-და-სხვა ქარ-  
ხებიც უნდა დაარსონ.

4) ქალაქებში უნდა განწესდეს ქუჩების და სახლების გა-  
კეთების რიგი და წესი, უნდა დაარსდეს ფოსტა. უნდა გი-  
მართოს სხვა-და-სხვა სამართველოები; იქ უნდა შეტანილ იქმ-  
ნეს ევროპის ერთა მსგავსი კანონმდებლობა და არა ისრე, რო-  
გორც დღევანდლადინ არის, უფრო აღსიძლეობ, ანუ სპარსე-  
ლად ვაჭრობა უნდა გაფართოვდეს, ამისთვის დიხის-დიება უნ-

და იქმნეს აღმოჩენილი, ისევე უნდა გავრცელდეს ევროპიული სწავლა და მეცნიერებანი.

5) უველა ქალაქებში უნდა დაარსდეს რიგიანი სკოლები, აქ უნდა ასწავლობდნენ უველა სამეცნიერო საგნები და ენები; ინგლისური ენაც უნდა ასწავლობდნენ, მასწავლებლები პირველ ხანებში ინგლისის აგიტრები და მსწავლულები იქმნებიან, ზოგი მოსწავლენი უცხო სახელმწიფოშიაც უნდა წავიდნენ სასწავლებლად, შემდეგ სწავლის იგივე საქართველოში დაბრუნდებიან და უფლებები.

6) საქართველოში წერილი ბავადები და მთავრები უნდა მოიხმონ, გაუქმდნენ. ერეკლე მეფეს გარდა სხვა მეფე არავინ უნდა იყოს საქართველოში. თავად-ზნაურები სულ მეფის ქვეშეურდობის ქვეშ უნდა შევიდნენ, ტუვის უიღვა და გაუიღვის ნება ისპობა. საქართველოს მეფე უმატებს ფულის მოჭრას, ამისთვის აფართოებს ოქროს და ვერცხლის მანებს, ფულის მოჭრა და მისი წესები ფუძნდება კანონიერად ხელისნებს ამრავლებს, სახელმწიფო მოხელეებს ენიშნებათ ჯამაგირები თავთავიანთ თანამდებობის შესაფერად, ვისაც რა ეკუთვნის, ასევე ეძლევათ სამეფო გვარის წევრთ საქირო ჯამაგირი.

7) თათრებისაგან აჯანყება, უჩინლობა და ეცის ეველა უნდა მოიხმონ, სრული მშვიდობიანი წესები უნდა დამყარდეს. მსმალ სხარსებთანაც მშვიდობიანი და მსტატურე განწყობილება უნდა იქმნას, მათ აღეკრძალებათ ქურდულად ომი და ნაფრდობა. მათთან დაკრძება მტკიცე, მასთან მეტად სასტიკი მოლიტიკური შეგობრობა.

8) უველა ამ საქმეების კასაკეთებლად მხარშიმანი სდებს თავის ათს მიღობის ფულს, რომ პირველ დაწყებით ამ საქმეებს ეს ფულები მოხმარდეს, ამ ფულის მიხმარების შემდეგ ინგლისის მთავრობაც ეხმარება საქართველოს მთავრობას და გზაუნის საქართველოში ბევრს საქირო სხმარს იარსდებს, გაცებს, ფულს და სხვანი. უკანასკნელი ისე ძლიერდება საქართველოს სამეფოს შესავადი და საქმეები, რომ თვით სა-

ქართველს სამეფოს შესავლიდამ იფარება უოველივე გასავალი.

9) შახრიმანს ნება ეძლევა, რომ ინდოეთიდან საქართველოში გადმოსასხლოს 15 ათას თავის ინდოეთის მონები, რომლებიც მის საკუთარი მონები არიან, მათ საქართველოში უნდა გაავრცელახნ შაჰრის ლერწმის მოყვანა და სხვა-და-სხვა ხელობა, რომლებიც მათ იციან და ეს ხელობა საქართველოშიც არ არსებობს.

10) საქართველოს სამეფოს გაძლიერებით ნელ-ნელა ძლიერდება სომხეთის ერისა და სამეფოს საქმეებიც და უკანასკნელ სომხეთიც გამოცხადდება თავისუფალ საქრისტიანო სამეფოდ და შემდეგ ქართველებთან ერთად და მეგობრულად განაგებენ თავიანთ სამეფოს და ერთა საქმეებს, ორივე ამ ხალხის მეფედ კი უოველთვის ბატონიანთ შთამომავალი უნდა იყოს მეფედ.

11) სამეფოს ხარჯის და იფარების ასაღებათ თუძნდება დიდი სამართველო, არსდება მათთვის საჭირო სწავლა, კანონდებულება, იგინი ანაწილებენ ხარჯის ზომას, უფლა ვაჭრის ხელოსნის და გლეხის შეძლების კვალობაზედ.

12) უქმდება მონური ბატონობა, ისპობა ტყვის უიღვა, მტაცებლობა, უთველი ზირის ზირადი უფლება რიგიანის ზირობით იფარგლება და ისაზღვრება. საქართველოს ზატარა დაბებშიაც ამართება ახალი სამართველოები, სასწავლებლები და გზები.

ამ აღწერაში ბევრი კიდევ სხვა კითხვები უცხვილა მონსენებულნი, ჩვენ აქ უფლას გერ მოვიყვანთ, მით უფრო, რადგან ეს წიგნი ჩვენ არ გვინახავს, ამას ჩვენა ვწერთ სხვა მოთხრობით და თქმით, ვისაც უნახავს ეს წიგნი და შინაარსი გაუცნიათ, მეფე ერეკლეს ეს წიგნი რომ გააცნეს, ამას თურმე ძრეულ გაეხარდა და მეტის სიამოვნებისაგან შახრიმანს ათგადისშვილობა უბოძა და საცხოვრებლად მთელი ღორის მარჯ, თავადისშვილობის და ღორის დამტკიცების ქადაღდი



მალე დასწერეს და 1794 წ. მეფე ერეკლეს ბრძანებით შახრი-  
მიანთან კაცი გაგზავნეს, თბილისის მოქალაქე, აზნაური რა-  
ფიელ დანიბეგაშვილი, ამას გაატანეს თავადიშვილობის და ლო-  
რის დამტკიცების ქაღალდი, ერთის წლის მკზავრობის შემდეგ  
დანიბეგაშვილი ჩავიდა ინდოეთში, მივიდა შახრიმიანთან, მაგ-  
რამ შახრიმიანი ცოცხალი გედარ ხახა; ეს უკვე ნახევარ წლის  
წინეთ მომკვდარიყო, მეფე ერეკლესაგან თავადის შვილობის  
ქაღალდი და ლორის დამტკიცება შახრიმიანის შვილს გადასცა,  
ყოველივე დაწერილებით აუწია საქართველოს და სომხეთის შე-  
სახებ, მეფე ერეკლეს ნატურა და მეგობრობა მის მამასთან,  
შახრიმიანის შვილმა მეფის ქაღალდები მიიღო, დაჰპირდა, რომ  
მამიჩემისაგან დაწყობილს საქმეს მე არ დავტოვებო, ეველა-  
ფერს სისრულეში მოვიყვანო, დაიმედებული დანიბეგოვი იქ  
კარგა ხანს დარჩა, უკანასკნელ წამოვიდა საქართველოში, გზა-  
ში რამდენსამე ხანს იმგზავრა, თან შახრიმიანის შვილის და-  
პირებას ელოდა, მაგრამ გზაში ვერა შეიტყურა, როგორც იქ-  
მნა საქართველოში მკვიდა 1798 წ. ამ დროს მას ერეკლე  
მეფეც ცოცხალი აღარ დახვდა, რამდენიმე ხნის წინათ მიიტყუა-  
ლა მეფე ერეკლე, მეფე ერეკლეს და შახრიმიანის მოკვლად-  
ნელმა სიკვდილმა საზღვარი დაუდო ამ მიწერ-მოწერის საქმეს,  
ასე გათავდა წიგნები, რომელიც საქართველოს საბეგოს წე-  
სების შეტყვის შესახებ დაბეჭდა შახრიმიანმა, დღეს ერთობა  
ცოტა არის, როგორც გადმოცა სომეხთა პატივცემულმა ის-  
ტორიკოს არქელოვამა აღექსანდრე ერიცოვმა, ერთად ერთი  
წიგნი დარჩენილა თურქე, ერეკლე მეფის საქანი, დღეს ეს  
წიგნი თვით ამ პირს აქვს ხელში, სომეხთა პათალიკოზის ევ-  
სემიშვილარი დაკარგულა და ასევე არა სჩანს ქვეტერინა იმპერა-  
ტრიცასიო, რაც წიგნები მადრასეში ეოფილა, ეველა ესენი მა-  
ხრიმიანს ერთს ოთახში სწყობდა, სიკვდილის წინა დროებში,  
რადაც მიზეზების მეხებით ცეცხლი მისცემდა და სულ მთლად  
გადამწვარა, ერთი წიგნიც არ დარჩენილა, ასე რომ ამ ერთი  
წიგნის მეტი გაჭახება დღეს არსად არის, ამიტომ ერთიცოვი

ამ იშვიათ წიგნს დიდის სიფრთხილით ეხერხება: „ჩვენს ოჯახში ფირცა გვაქვს დატფეუბელი, რომ ვინიცობა არის ჩვენს სახლ-კარს ცეცხლი წაეკიდა და შინაურებმა შეიტყეს, ყველაზედ წინაშე ეს წიგნი უნდა კაიტანონ კარში. და მერე სხვებიც, თუნდ შეიღებინებოდა რომ იფენენ, შეიღებულად წინეთ ეს წიგნი უნდა გადაარჩინონ ცეცხლსა...“

ერეკლე მეფის სიკვდილის შემდეგ, ამავე მეფის ანდერძის ძალით, ღირსის უფლებს და თავადისშვილობას დარჩა შახრიმიანის საკუთრებად. შახრიმიანის შვილს მუდამ დღე უცდიდნენ, მაგრამ იგი საქართველოში არ მოვიდა, მეფე ერეკლესაგან დაწესებულს საქმეს მრავალნი ნატრობდნენ და ამის გიორგი მეფესაც ავალებდნენ, მაგრამ გიორგი მეფემ ეს არა ქმნა, მამის განძრავა საწინაო მიიღო, ერეკლეს თითქმის საქართველოს გაუიღვაც დასწამა, რომ საქართველოს სამეფო ერთის სომხისთვის ფულზედ უნდა მიეყიდნა: ამიტომ მან ძრეკელ შოტს დაიჭირა საქმე და კავშირბ. იმ დროებში სომეხთა საქმე ძრეკელ გაჭირდა, აქა-იქ ოსმალ-სხვანებმა სსსტიკად დაუწვეს დევნა, ამიტომ ზოგიერთ სომეხებმა დაიწვეს თათბირი და გიორგი მეფეს თხოვნა დაუწვეს, რომ ოსმალ-სხვანსეთიადმ თქვენს სამეფოში სომეხები გვინდა გადმოფასხლეთ და ამის ნება მოგვეცითო, რადგანაც ქრისტიან სომეხები და ქართველები ძმები ვართ და ერთმანეთსაც მხარს მივცემთ გაჭირებაშიც. ასეთისავე თხოვნით სომეხებმა მიმართეს რუსეთის იმპერატორს ჰავლეს და მასაც სთხოვდნენ, რომ გიორგი მეფესთან გვეშუამდგომლეთ, რომ საქართველოში დასახლების ნება მოგვეცესო. ჰავლე იმპერატორმა 1799 წელს, გიორგი მეფეს წერილი მოსწერა და თან თხოვნა, რომ თქვენს სამეფოში სადმე ბინა მიეცით სომეხებს და დასახლეთო, როგორც ქრისტიანი ხალხს სამეზობლოდ ესენი თქვენთვის კარგი იქმნებაო. მეფე გიორგიმ ჰავლე იმპერატორის თხოვნა შეიწყინა და სომეხებს ნება მისცა საქართველოში გადმოსვლის და დასახლების ამ მიზნით: საქართველოში ადგილები ცოტა არის დარჩენილი,

ვეკლასებდნენ მეტი თავისუფალი კარგი ადგილები ღორისაკენ და შამშადილში მოიხვედნენ, ეს ადგილები მეფე ერეკლემ ინგლისში მეფეს და შუამდგომელს შესწირიანს მიუბოძა საცხოვრებლად. დღევანდლამდის ეს ადგილები უხატრონთ არის დარჩენილი, მის ხატრონის შვილის-კი არვიცთო, როდის მოვაკადმოსახლდნენ სომხები, ამ ადგილებში დასახლდნენ, და როცა მის ხატრონი მოვა, მაშინ ხატრონს ემსახურებნენ მათ. სომხებმა ეს განკარგულება დიდის სიამოვნებით მიიღეს, მალე აზრინეს აქ-იქა კაცები და ამავე წლის ბოლომდე სხარეთიდან, რომელთაგან და სხვა-და-სხვა თათრის ქალაქებიდან რამდენიმე ათასი სული მოვიდა სომხების, საქართველოს ქვეშევრდომობა მიიღეს და დასახლდნენ ღორის, შამშადილს, და საქართველოს სამხრეთის ნაწილის ზოგიერთს ადგილებში, რომლის უმეტესი ნაწილი გახრებულ იყო და რომელსაც სამხრეთის მაგიერ „სომხეთი“ ეწოდება. სომხეთი კიდევ დღეს მრავალთაგან აზრებით იგულისხმება და ამ სახით საქართველოს სამხრეთ ნაწილს სომხთა მწერალნი დღეს აზრით აკუთვნიან და ამის საფუძვლად ქართველთა ბეიტორიანთა შემდგარ ცნობებსაც აღიარებენ!

სომეხნი დასახლდნენ სამხრეთ საქართველოში და დაიწესეს ცხოვრება. შესწირიანს კვლავ აცნობეს წერილით, რომ მეფე ერეკლესაგან ბოძებულს მიწაზედ სომხები დასახლდნენ, თუ გსურთ მოხრძანდით და განაკეთ თქვენი მამულების საქმე, მაგრამ შესწირიანის შვილისაგან ვერაფერი ვასუხი მიიღეს, ის კი ისმობდა, რომ მოვალე რამდენიმე ხნის შემდეგ საქართველო რუსეთს შეუერთდა და სამეფო საქმეები და მამულები რუსეთს ჩაჰბარდა, ასევე ჩაბარეს ღორის მამულები და მეფე ერეკლეს ანდერძის ძალით აუწვეს, რომ ეს მამულები შესწირიანის შვილს ეკუთვნის, ვიდრე ის ზირი აქ მოვა, მინამდის მთავრობამ უნდა უხატრონოს ამ მამულებს და შესავალი შეუნახოს ხატრონსაო. რუსის მთავრობამ მამულებს მოვარდნობა დაუწყო, მამულებიდან ახალბე შესავალსაც გროვებს და შენახვას, რადგან

ნაც შახრიმიანის მდიდარ შვილს სომხები საქართველოში დაუ-  
 ყოფნებელი ელადნენ, მაგრამ არ იქმნა, იგი არ გაჩნდა საქარ-  
 თველოში, ამიტომ დადგა 1844 წელიც და მთავარ-მმართველად  
 ვორანცოვი მოვიდა. 1846 წ. ობობელიანთ და ბარათაანთ  
 მთავარ-მართველს საჩივარი მიართვეს და აუწყეს, რომ ლორის  
 მახრის მამულები ადრე ჩვენ გვეკუთნოდათ. ამის დასამტკიცე-  
 ბლად წარადგინეს ძველ ქართველთა მეფეებისაგან შიგემული  
 სიგელ-გუჯრებიც, მხოლოდ ერეკლე მეფემ ჩამოგვართვა ესე-  
 ნი და მიუბოძა იაკობ შახრიმიანს, რომელიც ინდოეთში სცხო-  
 ვრებდა და ინგლისის მთავრობასთან საქართველოს შესახებ ლა-  
 ვარაკი ქმნიდა გამართულით. ის კაცი მოკვდა, იმას შვილი  
 დარჩა, მაგრამ ის აქ არ მოდის, თრმოცდა ათ წელიწადზე მე-  
 ტია ასე ლავარაკობენ, რომ მოდის, მაგრამ მოსვლა კი არ-  
 საიღამ იქმნა, რაკი საქმე ასე მოიმართა, ხელა ჩვენ ვითხოვთ,  
 რომ ჩვენი მამულები ჩვენვე დაგვიბრუნდეს, და რაც შესავა-  
 ლია დღევანდლამდე მოგროვილა მთავრობისაგან, ის როგორც  
 უმჯობესი იქმნეს, ისე დაიხარჯოსო, მთავრობამ ამითი თხო-  
 ნა შეიწყინა და ეოველივე მამულები მათ დაუბრუნდა.

ინდოეთში ყოფილი მეფე ერეკლეს კაცი რაფიელ დანი-  
 ბეგოვიც ამტკიცებს ჩვენს ცნობებს, საქართველოს რუსეთთან  
 შეკავშირების შემდეგ, დანიბეგოვი რუსეთში გადასახლდა. იქ  
 ქართულს ენახედ დასწერა თავისი მოგზაურობა, მერე ეს მო-  
 გზაურობა თვითონ, თუ სხვამ რუსულს ენახედ გადასთარგმნა  
 და 1815 წ. ქ. მოსკოვს, ცალკე წიგნად დაბეჭდა, რომელ  
 წიგნსაც რუსულად ასეთი სათაური აქვს: „მოგზაურობა საქარ-  
 თველოდამ ინდოეთამდის ქართველის აზნაურის რაფიელ დანი-  
 ბეგოვისა“, მოგზაურობის შესავალში ასეა მოხსენებული:  
 „მე, მეფე ერეკლემ, 1794 წელს, 15 მარტს, ინდოეთში  
 გამგზავნა, იაკობ შახრიმიანთან და თან ლორის მახრის ბოძე-  
 ბის და თავადიშვილობის ქვადდიც გამატანაო, რადგანაც ეს  
 სომეხი მეფე ერეკლეს ყოველ წელიც საჩუქრებს უგზავნიდა.  
 მე ჩველ ინდოეთში, მაგრამ ის ცოცხალი ადარ დამხვდაო.

მეფე ერეკლეს ქაღალდები მის შვილს გადაეცეო, უოველი ფერი ჩავაბარეო“. დანიბეგოვს 18 წლის განმავლობაში უმგზავრნია საქართველოდამ ინდოეთში საქართველოს სამეფოს ხარჯით, რათეულ დანიბეგოვმა სწორედ ამ მოგზაურობის მეხებით მიიღო მეფე ერეკლესგან აზნაურიშვილობა; მოგზაური თავის აღწეკაში არ მოგვითხრობს მიზანს, თუ იგი 18 წლის განმავლობაში საქართველოდამ რისთვის მოგზავრობდა ინდოეთში, რა საქმეებისთვის; ვისთან რა ლაზარაკი ჰქონდა გამართული და ან რა გააკეთეს, რა განზრახვა ჰქონდა მეფე ერეკლეს, ან მის ახლო მდგომ სამეფო ზირებს და ან შესრიმიანს ხსენებულ ქართველებთან, რა მიზეზი იყო, რომ მეფე ერეკლემ შესრიმიანს თავადიშვილობა დაუმტკიცა და მასთან მთელი ღორის ადგილები და ხალხიც აჩუქა, შესრიმიანი თითქმის თავისუფალ მთავრად განაცხადა ისეთს დროს, როცა საქართველოს სხვა-და-სხვა სამთავროებს აუქმებდა, ამის შესახები ცნობების გამოთქმა სხვა-და-სხვა მიზეზების მეხებით გამოუთქმელად დასტოვეს.

მეფე ერეკლეს ყველაზედ უფრო მეტად ალექსანდრე ბატონიშვილი უყვარდა; მეფეს სურდა, რომ ღორი და შამშადილი სულთანებისთვის ჩამოერთმია, და ალექსანდრე ბატონიშვილისთვის მიეცა, მაგრამ რაკი საქმე ისე მოიძარდა, რომ შესრიმიანის დაჯილდოვება მეფემ თავადისშვილობით და ღორის ბოძებით ისურვა, ამის განზრახვის წინააღმდეგი არც ალექსანდრე ბატონიშვილი იყო, მეფე ერეკლეს განძრახვა დიდათ მოსწონდა, აქებდა მას და ნამეტურ იმ ზირებს, ვინც ამ საქმეებში ხელს უწყობდნენ. ალექსანდრე ბატონიშვილი მეტად ჭკვიანი, შორს მხედველი გაცი იყო და არა ის, რასაც ჩვენი ზოგიერთი მეისტორიენი ამბობენ, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილი აბეზარი და მამოეთარი იყოო. ამას კარგად ესმოდა მნიშვნელობა საქმის, თავის მამა ერეკლესაც უოველთვის ამის შესახებ ესაუბრებოდა. ალექსანდრე ბატონიშვილს სწორთვნიდა გერმანიელი დოქტორი იაკობ რეინგესი და სხვა-და-სხვა ზატრები.

რეინგესმა ალექსანდრეს ბევრი რამ ასწავლა, მან გადააკეთა თითქმის ბატონიშვილი. ალექსანდრე ერთთავად რეინგეს დაჭევებოდა თანა. ალექსანდრე ბატონიშვილს დიდათ ენატრებოდა საქართველოს სამეფოს მთავრელობა და ყრ მოშლა, რანს სასარგებლოდ თავის უკანასკნელ დღემდე დაშთა აზრთა შეუცვლელი და გარდაიცვალა უცხოობაშივე მუთოი; მის თანახლებულთ ქართველთ უარობთ მოსამსახურეთაგან 1846 წ. მწარედ დატირებულნი.

ძმათა და ნათესავთაგან აღელვებულნი ალექსანდრე ბატონიშვილი საქართველოდამ სზარსეთში გადასახლდა; აბაზ მირზამ დიდის ჰატივით მიიღო, ბატონიშვილმა აბაზ მირზას საქართველოს ამბები უგელაფერი დაწვრილებით უამბო. აუწყა საქართველოს სამეფოს საქმეების დასასრული, თვისი ლტოლვა მის კარისადმი და ნატვრა წინააღმდეგ მოქმედებისა უკანასკნელ სისხლის წვეთამდე, აბაზ მირზა ბატონიშვილს კარგად იცნობდა, იცოდა მისი გამბედავი ხასიათი, გულ-გაუტყუელი ბრძოლა და მეტადინეობა, ამიტომ მას უოგველნიანი თანაგრძობა და სიუფარული განუცხადა. ალექსანდრე ჩარიცხა ირანის ლაშქრის მთავარ-სარდლად, მას და მის თანამხლებულთ ქართველთ მისცა კარგი ულუფა და მიაზერა დიდი ჰატივი, სზარსეთის დიდს კაცებში კარგად ცნობილი ალექსანდრე ბატონიშვილი განდა შესანიშნავ მთავარ-სარდლად სზარსეთისა, მას დაუწყეს ჰატივის ცემა, როგორც სზარსეთის უმაღლეს პირებმა, ისევე გარეულთა, უცხოთა. სზარსნი ამას ისე ჰატივით უმზერდნენ, რამ მის წინაშე არას დროს არ დაუძრავთ. სჯულის შესახებ ლაზარაკი.

მას მიანიჭეს უოგველნიანი უფლება, უფლება ბევრათ უზიკრატესობით სავსე, ვინემც სხვა ჩვენ უწინდებურ მეუეებს, გარდა ხოსრო მირზასი და ლეონ ირანთა მსაჯულის, რომელ მეუენიც ჩვენს. ისტორიაში მეტად ჭკვიან მეუეებთ ითვლებიან, XII საუეუნის შემდეგ ასეთი მეუენი ქართველთ ხშირად არა გვეოლიან. ლეონი მუსულმანობაში მუთოი კათოლიკობაში ვდა

სრულდა. ამისავე დახმარებით დაფუძნდა თფილისში ქართული სტამბა, სადაც აღიბეჭდვენ ზირველად ქართული წიგნები და რომელ წიგნებთა ზირველს ზირზე თვით ამ ზირის სურათიც არის დახატული, სავარძელზედ მჯდომი, ხელში ქრისტაიანულის სამეფოს კვერთხის მშერობელი. აღექსანდრე ბატონიშვილს მოუღონებდა. მიენიჭა დიდი უფლება, დიდი დიკსება, მთელის სპასკეთის უმაღლეს ზირებზე უნიკატე. სობა, ეს აღმოუჩინა მას დროთა გარემოებამა და საქმეთა ცვლილებამ. აღექსანდრე ბატონიშვილმა დიდი ძალი მოაკრიბა გარს; მალე ეს წარსდგა სპასკეთში მეფე ინგლისის ერის კანსულთან; დიდრონ სამხედრო კაცებთან და საქართველას შესახებ საუბარი გამართა. ინგლისის დიდრონ კაცებთან შუამდგომლობდნენ და თათბირობდნენ ურუმიასში მეფეთ ბრეტანიის მქადაგებელთ ძმობის უფროსი ზასტორი, სპასკეთის ქალაქებში მეფე ინგლისის სარწმუნოების მქადაგებელთ მოძღვართ უფროსი ზასტორი და ზოგნიც სხვანი, რომელნიც კარგად იცნობდნენ აღექსანდრე ბატონიშვილს.

აღექსანდრე ბატონიშვილმა მალე განაახლა შასრიძიანის შვილთან წერილების—მიწერ-მოწერა და იმ დახმარების თხრობა, რასაც შასრიძიანი ჰპირდებოდა მეფე ერეკლეს. რომ მე ჩემის მხრებით და თუთიით საქართველოში მოვალ და შენის სამეფოს გაძლიერებისათვის დავსთმობ უკუელა; ამას და ბოლოს შენის ძლიერებით სომხეთის მეფობაც აღსდგება. აღექსანდრე ბატონიშვილი აუწიებდა, რომ მაგ ძალით ჩვენ თავისუფლათ აღვადგენთ უკუელაფერსა. ეს საქმეები აბაზ მიწისამაც კარგად იცოდა, თვით ესეც იღებდა. ამ საქმეში მონაწილეობას. საქმე ისე მოეწყო, რომ აღექსანდრე ბატონიშვილი, მალე ხოროსანს წავიდა, იქიდან ინდოეთში გავიდა, სადაც ჩახა ინგლისის მთავრობის კაცები და მათგან მიიღო სარწმუნო სიტყვა დახმარების შესახებ. ინგლისმაც აღუთქვა დახმარება თუთიით, ჯარით და სხვებრ, მათი ჯარი უნდა შეერთებოდა ოსმალ-სპასკების ჯარებს და ბატონიშვილი ისე უნდა შეემოსუდიყო საქარ-

თველში. ამ ერთობამ ერთობ დიდხანს, გასტანა, ისე რომ 1830 წ. კიდევ განახლდა წერილების მიწერ-მოწერა. რასაკვირველია ამ საქმეს ისევ ბატონიშვილი მფარველობდა, 1831 წ. ხომ საქართველოდამ კაცებიც იქმნენ გაგზავნილნი სპასკეთში მეოფ ინგლისის უფროს სახელმწიფო კაცებთანა და ინგლისის სამდროთ-სამეტყველო საზოგადოების უფროს პასტორთან.

ბატონიშვილს დიდი იმედი ჰქონდა, რომ საქართველოს მოუხერხებ რამესო. „ჩვენი ოჯახის გამქალღი სამთელი ისევე ანთება“ ამ იმედებით გატაცებულმა ბატონიშვილმა ინგლისელთა დახირება ქართველთაც მოსწერა შრავალჯერ და სხვათა შორის ერთის წერილით აი რა გვარ სწერს სპასკეთიდან საქართველოს თავადებს, აზნაურებს და გლეხებს: „აწ მოიხსენეთ ესოდენ დაუძინებელი თქვენთვის შრომა ჩემი, რომელსაც მამაქვს სამთა ძლიერთა და დიდებულთა ხელმწიფეთა ძალი და ხაზინა სრულიად ირანისა, ოსმალთა და ინგლისისა, გამოხსნად თქვენდა ხელთაგან უცხოთა ხა.“ მგონი ეს სტრიქონები კმარა მის დასამტკიცებლად, რომ ინგლისს ჩვენს ცნობა ჰქონდა, მგონი ამის შესახებ მტკიცება და საუბარი მეტად უნდა ჩაითვალოს. ჰქვე ვიტყვით ალექსანდრეს ნიჭიერების და შიკს მხედველობის შესახებ, რომ მას რუსული ენაც კარგათ სცოდნია, სხვათა შორის, რუსულის ენიდამ მას ქართულს ენაზედ კადმოუკეთებია ერთი ლექვის კრებულთ, რომელმაც ჩვენ დრომდისაც მოაღწია, ამ ლექვის მეტად განგვირძობული თვისება აქვს, მისი დადადება და მიმართულება „ხმაცოდველისაგებ“ ჰგოდავს და დადადებას.

მეფე ერეკლეს და შახრიმანისაგან დაწებულ მიწერ-მოწერის ცნობებს ადრე ჩვენ ხშირად შევიტყობდით: ხალმე ზოგიერთ მოხუცებულთაგან. ამის შესახებ ორი სამი წერილიც იყო დარჩენილი, სადაც შენიშვნები ეოფილა მოყვანილი, ეს წერილები დაწერილი მეფის ერეკლე ქალის ხელით, თითო თაბახზე, გარს ოქროს ვარაყიად მოვლებული, მაგრამ უვე-



და ესენი დაიკარგა, გადარჩა ერთი წერილი სულ სხვა კითხვების შესახებ, მხოლოდ ამავე დედოფლის ხელთაწერი, მეფე ერეკლეს გარდაცვალებაზედ, რომელიც 1877—78 წ. „დროებაში“, დაბეჭდულა. განვიმეორებთ, რომ სენიერ-ამბების გარდა ამ საქმის შესახებ ძველათ ბევრი ცნობები უფოთილა ქალაქზედ ნაწერი და დარჩენილი, მაგრამ საუბედუროდ, ამ ცნობებსაც იგივე ხეუდრი ხვდათ, იგივე მძისხანე ბედი მოვევლინათ. რამაც ხანთქა 1795 წ. თბილისი, საქართველოს სამეფო არხივი, მდივანხანა, საბჭო, სასარდლო სახლი, სამეფო წიგნთ-საცავი, საეკლესიო წიგნთ-საცავი, საკათალიკო წიგნთ-საცავი, სასულიერო ზღაპრის (კონსისტორია) არხივი და მრავალიც სხვა სამართველო ადგილები, სადაც კაცი უველა ნაიკს წიგნს და მასალას ჭზავებდა საქართველოს ისტორიის შესახებ. რაც შეეხება საქმის სინამდვილეს, ეს კი უველასათვის ცხადი უნდა იყოს, რადგანაც ამ საქმის შესახებ 25 წლის განმავლობაში იყო მიწერ-მოწერა გამართული. ამ მიწერ-მოწერის ცნობების შესახებ არა გვეცნია, რომ საქართველოს გარეშე სხვაგანაც არ იყოს რამე ცნობების დაშთენილი. მაგრამ დღეს ჩვენ მის არა ვიცით-რა. ვსთქვით დასაწყისშივე რომ ევროპიელთათვის შეუძლებელი იყო საქართველოსთან დაახლოვება და შემწობის აღმოჩენა, რადგანაც მათ სიშორე ხელს უშლიდა.

ქართველთ და ინგლისელთ დაახლოვებას და ცნობებს შემდეგი მაგალითიც ამტკიცებს.

გიგო ხუნსიძის (ისარლოვი) ინგლისში გამგზავრების შემდეგ, ახალციხიდან მრავალთ ქართველთ ვაჭრებმა იწვეს გამგზავრება და საქონლის გატანა. საქონლის გატანა ამათ ისე გაახშირეს, რომ კალკუტასა და მადრასეს ქარვასლები ქართველთა ერთ დროს მთლათ საქართველოდამ გატანილის საქონლებით გაავსეს, ქარვასდის მისამსხურე ვაჭრებს და ნაჭრებში ქართველ გვარისსაც კაცი ხშირად შესვლებოდა უფრო ქართველ კათოლიკებს, ამ კარკათ წაუყანის მეოხებით მათ აქ ისე ჩინებულათ მომართეს აღრიდგანვე საქმე, რომ ერთობ დიდი შე-

ძლებაც მოიხრავს, სახელგანთ ჭეუეს სიმდიდრით სახელი და 1780 წლებში მათ ერთობ დიდ-ძალი საქონლის გატანაც მოახერხეს საქართველოდამ სზარსეთში, ინდოეთში და ინგლისში. იაკობ შახრიძიანს ეს ქართველი ვაჭრებიც კარგათ იცნობდნენ, ესენი უფრო ახალისებდნენ მას საქართველოს საქმეების მეტადინებობაში. ქართველთ ვაჭართ მოგზაურობა ინგლისში 1830 წლებში შესწუდა და სრულიად მოისპო, რადგანაც რუსეთის გზით ესენი ევროპას დაუახლოვდნენ. სზარსეთს, ინდოეთს და ინგლისში მცხოვრებთ მდიდარ ქართველთ ვაჭართ შესახებ დღეს ჩვენ არაფერი ცნობები ვიცით, არც იქილამ ისმის რამე: თუ იქ ვინდა არის ქართველთ გვარის დარჩენილი და ვის რა ახსოვს საქართველოს შესახებ, ქართულს ენაზე ლაზარაკობენ თუ აღარა?

ამათ შესახებ ჩვენში ერთი ცნობაც არავინ იცოდა, როცა ამ გვარის ერთის წევრის ძებნის შესახებ რუსულ გაზეთებში ხმა გაისმა, რომ ინგლისის მთავრობა ისარლოვების გვარის ამა-და-ამ შემკვიდრეს ექებსო, რადგანაც იქ ერთ მათ გვარს წევრთაგანს დიდი შეძლება დაშთენიაო და ეს შეძლება უნდა მიიღონ მათაო, ამ ცნობის შემდეგ-კი ქართველნი ერთმანეროს განცვიფრებით ჰკითხავდენ: რომ ქართველები ინდოეთშიაც უოფილანო! ამას-კი ჩვენ აღარ მოველოდითო, რადგანაც არ გვექონდა ამის იმედი, რომ ქართველი საქართველოს გარეშე სხვაგანაც უოფილიყოს სადმეო.

ჩვენ ასეთი ცნობების შესახებ ხშირათ გვიწერია ხოლმე, და გვითქვამს ქართველ ტომის ძეთა აზიის და ევროპის კუთხეებთა შორის ეველგან მოფენვა და დაკარგვა: ძველათგანვე ამის საფუძვლათ ჩვენ უოფელთვის საღს ლოდიკას ვემოჩნილებოდით და ვამბობდით: რომ მაშ რა იქმნა 10.—8 მილიონათ უოფილი ქართველთა შთამომავალნი, თუ იგინი რთხსავე კუთხივ არ განეთანტნენ და მით ქართველი ტომიც არ შემცირდა? დღეს-კი ხელ-ხელა სჩნდება სარწმუნო ისტორიული ცნობები, რომ ქართველნი უოფილან არა მარტო სზარსეთში, კგვიზტეს,

ინდოეთს, ინგლისს, ანამედ ავღანისტანშიაც-კი გადურეკიათ  
ძველათ მრავლად ქართველნი, ამ ქართველთა რიცხვი იმოდენ-  
ნათ ვრცელი უოფილა, რომ მათ დაუარსებიათ თავიანთი სა-  
კუთარი დაბა და უწოდებიათ ქართული სახელი „ახალ-თქა“,  
დღესაც ასევე წოდებული. მეფე თეიმურაზის და ირაკლის  
დროსაც საქართველოში უმოგზაურია ბ. M. De\*\*\* — ის. ამ  
მოგზაურის მოგვარობა დაწერილია 1743 წ. დაბეჭდილია შა-  
რიუში 1754 წ. დამწერს საქართველოში უმოგზაურია „სტრო-  
ბია ზირადათ მეფე ერეკლე და თეიმურაზ მეორე სტრობია კა-  
რგათ ირაკლის დედაც. ამ დედაკაცის შესახებ იგი სწერს, რომ  
ეს დედოფალი სპარსეთში იყო ნაფალი, ერთხელ ამ ქალმა და-  
აწუნარა შაჰ-თამაზის მრისხანე სულით. დამწერი თავის მოგზა-  
ურობას ერთ ინგლისელ ვაჭარს ჰხანავის უძღვინს, რომელსაც  
სპარსეთში ვაჭრობა ჰქონია გამართული. ამ ვაჭარ ინგლისელ-  
საც აუწერია საქართველო და სპარსეთი. ბ. M. De\*\* — ის  
სწერს, რომ — „ჟრუკლე მეფის ამბები ქებით მე ჰარიუის გა-  
ზეთებშიაც ხშირათ დაბეჭდეთ“

ჩვენგან აღწერილ მეფე ერეკლეს და შახრიმანს შორის  
დაწყობილ საქმეებთა შესახებ, სომეხთ ზოგიერთ მეისტორი-  
ებს წინააღმდეგე ცნობები აქვთ მოჭოვებული, ასეთია მაგა-  
ლითებრ ზროფესორი კ. ზატკანოვი, რომელმაც ჩვენი „ქართ-  
ლის ცხოვრებაც“ კი ჩაუღაპა და ბოლოს ისიც ბრძანა თამაშად  
(ენც. ლექს. ტ. I ტარნოვს. 1852 წ.) რომ მეფე ერე-  
კლემ და გიორგი მეფემ ღირი შახრიმანს ფულზედ მიჰვი-  
დესო. სოლო როდის მხნდა სუიღვა, ამაზე იგი ხმას არ  
იღებს, რადგანაც იგი ცნობა მთლათ მტკნარად სიცრუეა. შახ-  
რიმანს საქართველო თვადისაც არ უნახავს. ეს ადგილები მე-  
ფე გიორგიმ სომხებს შავლე იმპერატორის დავალებით უფა-  
სათ აჩუქა. მაგრამ რა გავწუბა, ჩვენ ამის სინამდვილეს ვინა  
გვიკითხავს. ზოგი ამავ მეცნიერმა ახალციხეც კი VIII სს-  
კუენის სომხეთის ნაწილათ აღწარა და ღორზედ რადა ითქმის.

### საქართველოს შესახებ.

მარკო პოლოს შემდეგ მოსულა მოგზაურ ბერი რუბრიკუვისი, ამას ჯერეთ სომხეთი დაუფლია, იქ კარგათ გაუცვნია სომეხ კათოლიკეთა მდგომარეობა, შერე იქიდგან საქართველოში გადმოსულა, საქართველოც კარგათ გაუცვნია, აქაც უნახავს მას კათოლიკენი, რომელნიც ქართველ გვარისანი ეოფილან. ეს დრო მიეწერება 1253 წლებს. ამავე საუკუნეში, თამარ მეფის შემდეგ, 1221 წ. ლაშა გიორგიმ განიძრახა რომთან დაკავშირება, სურვილი ჰქონდა ჯვაროსანთა ომში მონაწილეობის მიღების, მაგრამ უდროვო სიკვდილმა ხელი შეუშალა, მეფის სურვილი ზაზს ჰქონორი მესამესაც კარგათ სცოდნია, ამიტომ ზაზი გიორგი მეფის სიკვდილის შემდეგ ორს წერილს სწერს, ერთს დედოფალს რუსუდანს და მეორეს მის სპასალარს იოანეს, ზაზი დახმარებას სთხოვს ჯვაროსანთა ომში მონაწილეობის მიღებაზე, მაგრამ ვერც ამ ჯერათ მოუხერხებიათ ქართველებს ომში მონაწილეობის მიღება, რადგანაც იმ დროს მონგოლები აქა-იქ თარეშობდენ და ქართველებსაც აწუხებდენ. ესევე ზაზი სწერს რუსუდანს:— „ფრიდრის იმპერატორმა განიძრახა ურწმუნებთან ომითა და იმედია რომ ამ საქმეს თქვენც დაეხმარებითო. მაგრამ ვერც ეს მოხერხდა, 1240 წ. დედოფალი რუსუდანი სწერს ზაზს გიორგი IX-ს რომ ჯვაროსანნი ქართველებთან ერთათ განდევნიან ურწმუნო მუსულმანებსო, ამიტომ დედოფალი მათ ჯარის გაყვას საქართველოსაკენ ავალებს, ჩვენი ჯარიც აქედგან შეუერთდებაო. მაგრამ სიძორის გამო. ეს ვერ მოუხერხეს, ამ მოუხერხებლობის მიზეზებს შემდეგ ზაზი დედოფალსაც სწერს, ნიშნათ თვისის ერთგულების რვა მქადაგებელი ბერიც გამოგზავნა, ამ ბერებმა ზირველად იქადაგეს შინაში ქრისტიანობა, ამათ გააქრისტიანეს ოსეთის ერთი მთავარიც, რომელიც შემდეგ დიდი ერთგული იქმნა ევროპის სწავლა განვითარების. მაინც ქართველთა თავიანთ შეძლების და გვარად ჯვაროსანთა ომში მონაწილეობა მიიღეს, ქართველებმა

ჯვაროსანთა ომებში თვით უძველესის დროიდან იწეებს მგზავრობა და უცხო ხალხთა ენების გაცნობა, რას მეოხებითაც შემოვიდა ქართველებში ხმაურება „საზანი“ — სავან იტალიურ ფრანგულ-ლათინურად. „სკამი“ და სხვანი. ქართველთა დავწლი ჯვაროსანთა ომებში იმოდენათ ძლიერი იყო, რომ მის ნიშნათ ჩვენს შთის ხალხს თუმ-ფშავ-ხევსურებს ჩვეულებათ დაშთად, რომ ესენი დევანდლამდე, ტანთსაცმელზე წითელს ჯვრებს იკერებენ, ქართველნი მაინცა და მაინც უკან არ სდგებოდნენ ჯვაროსანთ ომებში, თუმც შინაური არეულობაც დიდი ჭქონდათ,

მაგალითებრ XIV საუკუნეში, როცა ქართველებს შინაური უძლეურებაც დიდი ჭქონდათ, მაშინაც-კი მათ რომის ჰაზას ხათროთი მონაწილეობა მიიღეს და გიორგი მეფის დროს, დიდი ძალი დაშქარი გამოიყვანეს, ეგროპის ერთის ბერის სიტყვით გიორგი მეფეს გამოუყვანია 60,000. სამცხის ათბაგს 20,000 კაცი გამოუყვანია, დადიანმა 60,000 კაცი, აფხაზეთის მთავარს 30,000. ესევე მეფე 1459 წ. რომის ჰაზას სწერს: რომ მე შემოდღიან საბრძოლველად 40 ათასი კაცი გამოვიყვანო. ამავე საუკუნეში კავკასიის ქრისტიანებში მგზავრობდა ევროპელი კანტარინი, ამას კერძოთ საქართველოც უნახავს, აქ ამას გაუცვნია ქართველ კათოლიკის ბერები და შემდეგ მათზე ცნობებიც დაუწერია, ამის მგზავრობა 1470 წლებს უახლოვდება.

ფრანცისკის ორდენის ბერი ოდორიკი მსტიუში, მოდგმით ჩეხელი, თავის მგზავრობის დროს სწერს, რომ მე და ოთხი სხვა ბერი რომის ჰაზას ნება რთვით და კურთხევით, გავემგზავრეთ ჩინეთში, მანჭურიაში სახარების გასავრცელებლათაო, როდესაც ბომბეიში ჩავედით, 1321 წ. გზაფხულს, დელში, ჩვენ ხუთივე და ჩვენთან ერთათ ერთი ქართველი, დიმიტრი თფილისელი დაგვიჭირეს, ხელფეხი შეგვიკრეს და გვაწვალესო. ამ მგზავრ ბერების ცნობებით შემდეგ დროებში ბ. M. ნოე-ს დაუწერია ისტორია ქრისტიანობის გავრცელების

ჩინეთში. ამავე ისტორიაში მოთავსებულია ცნობები მონგოლების შემოსევის შესახებ საქართველოში და ქართველთა დევნა ქრისტიანობის გულისთვის მონგოლებისაკან. ამ დევნა წვალების შესახებ მაშინ ძლიერ ბევრი ცნობები დაუწერიათ კათოლიკის ბერებს.

XIV საუკუნეში, საქართველოს ერისა და ქართველ კათოლიკობას ჯეროვანი ურადლება მიუქცევია ზაზი ქალისტო მესამეს, ზატივცემულის ბერის მიხეილ თამარაშვილის სიტყვით, 1457 წ. სზარსეთსა და საქართველოში მეოფე კათოლიკებისთვის წერილი მიუწერია, სადაც განმარტული უოფილა ზოგიერთი რამ კითხვები ქართველ კათოლიკეთს ცხოვრების და მდგომარეობის შესახებ. ზაზის წერილში მაშინდელს აჭურს და სზარსეთის კათოლიკებს „ფრანგათ“ ასახელებენ. ფრანგი საქართველოში ძველათვე შემოსულა ხმარებაში, დღესაც ოსმალ სზარსნი კათოლიკებს ფრანგებს უხმობენ, ფრანგი ფრანცუზს ნიშნავს აზიელთ ერთა გამოთქმით. თვით ქართველთაგანაც ასე იგულისხმება. ამ ზაზის წერილთან შეკრებილ სზვა ისტორიულის ცნობებით სჩანს, რომ ქართველ კათოლიკენი ძველათვე იდევნებოდენ ქართველთაგან, ესენი მათ სდევნიდენ სარწმუნობის მხრივ და სომეხ კათოლიკენი გვარტომობის მხრით, ესენი ქართველ კათოლიკებს ძაღას ატანდენ და აუწებდენ მათ სომხობას, ამის გამო დევნამ იმ ზომამდის მიადწია, რომ საქართველოდგან ქართველ კათოლიკებს რომში სჩივარ-ცნობებიც გაუგზავნიათ. ამ სჩივრების შესახებ ძველათვე ვატიკანში რომის კარდინალებს თათბირიც ჰქონიათ, ამაყე მიწერ-მოწერაც გამართულა. მაშინდელს გამოწვეულს მტრობასა და დევნას ქართველ კათოლიკეთათვის კერძოთ და საზოგადოთ ქართველებისთვისაც დიდი ზარალი მოუტანიათ. ასეთ ცნობათა მზოვნელი მსწავლული ბერი მ. თამარაშვილი აი რას სწერს: „მე შევკრიბე 37-მდე საჭირო ისტორიული მასალები; ამ მასალებილგან ცხადად სწანს თუ რა ნაირი მიმართულობა ჰქონიათ ერთმანერთში ქართველ მეფეებსა და

რომის პაპებს და თუ რა ნაირათ უდევნიათ სომხებს კათოლიკობა და პატრები, რომლებიც განწირულათ შრომობდნენ საქართველოს ბედნიერებისათვის“ რაკი სიტყვამ მოიტანა ეს აქ, ამიტომ ვიტყვით, რომ ასეთი დევნა არც შემდეგ მოსზობილა, მაგალითებრ 1742 წ. რომში ჰაზს წერილს სწერენ საქართველოდგან, ამ წერილში აღწერილია ქართველ კათოლიკეთა დევნა სომეხთაგან. წერილის ბოლოს დამწერ მომხივანი ასე აწერს: „Regius stabuli praefectus“ რეგიუს სტაბული პრეფექტუს. ვინ არის ეს პრეფექტი. ეს ჩვენის ისტორიადგან არ სჩანს, მე ვმინჯე საქართველოს მეფეებისაგან უცხო ხელმწიფეთა და რუსეთის მეფეებთან მიწერ-მოწერის წიგნში და იქ ამის მსგავსი არა აღმოჩნდა რა. ასევე სიბნელით არის გარე მაცნული, გიორგი XI-სთან სზარსეთში ყოფილი ევთიმე ეპისკოპოზი, ეს ეპისკოპოზი სზარსეთში გიორგი მეფესთან ერთად მამამდიანობას დაკავშირებია, შემდეგ საქართველოში დაბრუნებულან, ესენი სზარსეთში ჩუმათ კათოლიკის სარწმუნოებასაც აღიარებდენ, 1687 წ. ეს ეპისკოპოზი რომის ჰაზს წერილს სწერს და თავის თავს რომის ერთგულათ აღიარებს, ვინ არის ეს ეპისკოპოზი ეს კარგათ არ სჩანს.

ამდენ მიწერ-მოწერის და ცნობების შემდეგ ვის რადაეჭვი უნდა ჰქონდეს მასზე, რომ საქართველოში ქართველ კვათის კათოლიკენი არ არსებობდენ, საქმე ისეა მოწოდბილი, რომ ამ კითხვებმა, ამ ისტორიულმა ჭეშმარიტებამ საეჭვო, საბღლემიკო სახე მიიღო. მოვიუყვანთ კიდევ, რომ თვით ჰაზს ურბანს მერვესაც კარგათ სცოდნია საქართველოში ქართველ კათოლიკეთა არსებობის საქმე, ამიტომ ეს ჰაზი თავის ცნობებში და მიწერ-მოწერაში უგელგან ქართველათ ასახელებს კათოლიკებს, ეს სომხებსაც კარგათ იცნობდა, იგი სომხების მთარგულათაც ითვლებოდა, შინ დროს, სომხურს ენაზე, რომში დაბეჭდეს ფრცვლი ისტორიული წიგნებ, ნამეტურ ერთს ისტორიულს წიგნში შოთავსებულა წერილები და სხვა და სხვა ცნობები ქართველ მეფეებისაგან ჰაზებთან გაგზავნილი შესახებ საქარ-

თველს და ქართველ კათოლიკეთა ცნობების ურბანუს კარგი ცოდნა ჰქონდა საქართველოსი და სომხეთისა და მე არა მგონია რომ მას ქართველ სომეხთ კათოლიკეთა გვარგებობაც ერთმანერთში აკრია და არ გაეჩინა.

ახლის ცნობებით სწნდება, რომ 1628 წ. კახეთის მეფე თეიმურაზ ჰირველს რომის პაპთან ელჩათ გაუგზავნდა ბერი ნიკიფორე ირბანი, ამისთვის გაუტანებია წერილები და შეუთვლია შემდეგი სათხოვარი, დამელსაც ნიკიფორე ირბანი პირდაპირ გარდასცემდა პაპს: — „აზიის სამეფოებთ შორის ქრისტიან მეფენი დაეცნენ, მათ ტომნიც განადგურებას მიეცნენ; უგულა სამეფონი დამხობილ იქმნენ მუსულმანთაგან; დაგრჩით ჩვენ ქართველნი მხოლოდ, მთელს აზიის სამეფოებთ; შორის ქრისტიან სამეფოდ დაუმხობელი მარტოთ ჩვენ ქართველები გახლავართ, აზიის დამხობილ სამეფოთა ქრისტიანთ ძენი და ტომნი სასტიკათ იტანჯებიან მუსულმანთაგან, მათი დამხმარე და მოვარველობის მიმცემი ჩვენის მეტნი არაფინ არიან, თუმცა ჩვენც დიდს გაჭირებაში ვართ ჩავარდნილი, დღე და ღამე ომები გვაქვს, მუსულმანებთან ვიბრძვით ცხარეთ, ვღვრით დიდ ძალ სისხლს, საქმე ისეა დაეებებული, რომ მამაკაცებს კარდა ქართველი დედაკაცებიც კი ომობენ, მაგრამ ჩვენ მანც რაოდენიც ძალ გვიძს ქრისტიანებს დახმარებას არ ვაკლებთ, მათდა დასათარავათ ჩვენ უფელთვის მზათა ვართ. ამიტომ თქვენის უწმინდესობისაგან ჩვენ ვითხოვთ წრფელს, წმინდა ქრისტიანულს დახმარებას, ჩვენ ისე ჩვენი ქვეყნის გაჭირება არ გვაწუხებს, როგორც სომხების, ანორების და ზოგიერთი სხვა ქრისტიანებისა. ამათის სამსახურისაგან ჩვენ შეწუხებულნი ვართ, ჩემთან სწუხდებიან საქართველოს სხვა მეფენი და მთავრებიც, ამიტომ უფროს ვბედავთ თქვენის უნეტარესობის შეწუხებას, რადგანაც ასეთ ქრისტიანეთ დახმარება და მოვალეობა საზოგადო ვალათ უნდა ჩაითვალოს უგულა კეთილ ქრისტიანეთათვის, რაც თქვენმა უწმინდესობამაც კარგათ იცის.

აქ მოხსენებულ ნიკიფორე ირბანის შესახებ უნდა ვსთქვათ —



რომ იგი XVII საუკუნეში, ერთ წარჩინებულ ქართველ არქიმანდრიტთაგანი ყოფილა. უმეტეს უცხოვრია სამეგრელოს, ქართველთაგან დიდათ ჰატივცემული ყოფილა. მას რამდენ გზისმე უმგზავრია აზიის და ევროპის სახელმწიფოებში. ყოფილა იერუსალიმს, ოსმალეთს, პოლშას, ისპანიას, ფრანციას, ანგლიას, იტალიას და სხვაგან. ქართულს და აღმოსავლურს ენებს გარდა მას სცოდნია იტალიური ენა, ინგლიზური, ფრანგული, ბერძნული, არაბული, ოსმალური, რუსული, ისპანიური და სხვანი, რამდენგზისმე იგი საქართველოდამ ევროპაში დიპლომატათ ყოფილა გაგზავნილი. უკანასკნელ მას კათოლიკობა მიუღია რომში ჰაზის ურბან მეტრისაგან, რომის ქართული სტამბა ამის თაოსნობით დაარსებულა. შარდენის სიტყვით იგი მეტად გამოჩენილი ჰარია თავის დროს.

ზ. კ.

1885 წ.

947.922

552

ზ. კიკინაძე

რევაზოვის ქუჩა (კუკია) სახლი № 5.



ფასი 20 კაპ.

მეორე წიგნში მოთავსებულია საქართველოს მიმართვა  
ავსტრია, ისპანია, პრუსია, იტალია და რუსეთის იმპე-  
რიასთან.